

Stockholms
universitet

Svensk säkerhetspolitik under det kalla kriget – öppen för olika tolkningar?

Dokumentation av ett symposium den 25 maj 2011 vid Stockholms Universitet

Cecilia Notini Burch, Karl Molin och Magnus Petersson (red)

Innehållsförteckning

1. Inledning – Cecilia Notini Burch, Karl Molin och Magnus Petersson.....	4
2. Neutralitetspolitikkommisionen 1992–94 – Nils Gyldén.....	9
3. Svensk säkerhetspolitik under det kalla kriget – Rolf Ekéus.....	14
3. Perspektiv på svensk säkerhetspolitik – Magnus Petersson	20
4. Vad vet vi? Vad är vi osäkra på? Vad vet vi inte? – Robert Dalsjö	27
5. Säkerhetspolitik vid Ginnungagapets rand – Karl Molin	31
6. Den dolda alliansen – Mikael Holmström	37
Litteraturförteckning	42

Om föredragshållarna och redaktörerna

Cecilia Notini Burch är doktorand vid Historiska institutionen vid Stockholms Universitet. Hennes forskningsintressen rör framför allt flyktingpolitik, säkerhetspolitik, kalla kriget, ideologi, normer och värderingar. I sitt avhandlingsprojekt *A Cold War Pursuit? Soviet Refugees and National Security 1945–54* utforskar hon relationen mellan säkerhetspolitik och flyktingpolitik, och visar på hur det kalla kriget på olika sätt influerade hanteringen av sovjetiska flyktingar i Sverige. Beräknad disputation är 2012.

Nils Gyldén erhöll civilingenjörsexamen vid Kungliga tekniska högskolan år 1960 och doktorexamen där år 1970. Åren 1961–1980 arbetade han vid Försvarets forskningsanstalt (FOA, nuvarande Försvarets forskningsinstitut, FOI), och därefter – under åren 1981–1996 – arbetade han vid Forsvarsdepartementet i Stockholm. Han var bl.a. expert i Neutralitetspolitikkommisionen 1992–1994, chef för Förvarshögskolan 1994–1996, och 1997–2002 arbetade han som generaldirektör i Forsvarsdepartementet som oberoende försvarsrådgivare till de baltiska staterna. Han har publicerat flertalet arbeten om svensk säkerhetspolitik.

Rolf Ekéus är diplomat och har bl.a. varit nedrustningsambassadör i Genève 1982–88, ambassadör vid militärförhandlingarna i Wien 1989–91, chef för FN-kommisionen för Iraks avrustning 1991–97, Sveriges ambassadör Washington 1997–2000, och High Commissioner on National Minorities (OSSE) 2001–07. Vidare har han varit ordförande för SIPRI 2000–10 och enmansutredare 2000–02 för *Ubåtsutredningen* respektive *Säkerhetspolitiska utredningen*. Han är också ordförande för den Internationella panelen för reform av kemivapenorganisationen (OPCW) i Haag sedan 2010, kommissionär vid ICMP (International Commission for Missing Persons) sedan 2005, ordförande för Svenska Pugwash sedan 2001, ordförande för det svenska OSSE-nätverket 2002, samt ledamot av Kungl Krigsvetenskapsakademien.

Magnus Petersson är *Førsteamanuensis* vid Institutt for forsvarsstudier, Forsvarets Høgskole, i Oslo och docent i historia vid Stockholms universitet. Han disputerade i historia vid Stockholms universitet 2003 och har därefter tillsammans med Olof Kronvall publicerat översiktsarbetet *Svensk säkerhetspolitik i supermakternas skugga 1945–1991*. Petersson har arbetat som lärare, forskare, studierektor och forskningschef på Förvarshögskolan i Stockholm (1998–2008), och han har även publicerat studier om svensk och skandinavisk försvarssomställning efter det kalla krigets slut, samt NATO:s partnerskapspolitik.

Robert Dalsjö är Forskningsledare vid FOI, Avdelningen för Försvarsanalys, med inriktning på politisk-militära frågor. Hans doktorsavhandling (King's College, London, 2005/2006) *Life-Line Lost* handlar om Sveriges hemliga militära samarbete med västmakterna under det kalla kriget. Dalsjö har sedan 1980-talet en Masterexamen i säkerhetsfrågor från Georgetown University. Han har skrivit om bl.a. svensk säkerhets- och försvarspolitik, fredsfrämjande insatser, det kalla kriget, Natoutvidgning, baltisk säkerhet, konventionell rustningskontroll och marina frågor. Dalsjö är medlem av IISS, Kungl Krigsvetenskapsakademien, Utrikespolitiska Samfundet och Militärhistoriska kommissionen, samt korresponderande ledamot av Kungl Örlogsmannasällskapet.

Karl Molin är professor i historia vid Stockholms universitet. Han har ägnat en stor del av sin forskning åt konflikten mellan nationell säkerhet och demokratiska principer i Sverige under 1900-talet. Han var bl.a. projektledare för forskningsprojektet Sverige under Kalla Kriget (SUKK), och deltog i Säkerhetstjänstkommissionens undersökning med en studie om polisens och försvarsmaktens övervakning av kommunister under perioden 1945 till 2002. Tillsammans med Ulf Bjereld och Alf W. Johansson utkom han med översiktsverket *Sveriges säkerhet och världens fred* år 2008. För tillfället arbetar han med ett projekt om svensk-polska förbindelser under Polens demokratiseringsprocess 1908-1989.

Mikael Holmström erhöll journalistexamen vid Journalisthögskolan i Stockholm 1975. Han arbetade som journalist vid *Sydsvenska Dagbladet* och som nyhetschef och politisk reporter vid *Ny Teknik* innan han år 1989 blev *Svenska Dagbladets* försvarsreporter. Sedan 1991 är han tidningens säkerhetspolitiska reporter och har sedan dess gjort uppmärksammade artikelsier om Sveriges NATO-förbindelser 1998-99, "tsunamibandet" 2006 och "Sveriges glömda krig" i Afghanistan 2008. Han är ledamot av Kungl Krigsvetenskapsakademien och Kungl Örlogsmannasällskapet och författare till böckerna *USA:s exportkontroll Tekniken som vapen* (med Tom von Sivers) och *Den dolda alliansen. Sveriges hemliga NATO-förbindelser*.

1. Inledning – Cecilia Notini Burch, Karl Molin och Magnus Petersson¹

År 1991, då Sovjetunionen imploderade, publicerade Wilhelm Agrell boken *Den stora lögnen: Ett säkerhetspolitiskt dubbelspel i alltför många akter*. Där förde han till allmänhetens kännedom att Sverige hade samarbetat med västmakterna under det kalla kriget. Han kritiserade hårt det han menade var ett alltför stort avstånd mellan den officiellt deklarerade neutralitetspolitiken, och den i praktiken förda ”krassa småstatspolitiken”. Han anklagade även de svenska regeringarna för att ha spridit lögnaktigheter om svensk försvars- och säkerhetspolitik.

Den debatt som Agrells bok var en del av animerade så småningom regeringen Bildt att tillsätta en kommission för att reda ut frågetecknen. År 1994 kom så Neutralitetspolitikkommisionens (NPK) betänkande *Om kriget kommit... Förberedelser för mottagande av militärt bistånd 1949-1969*. Deras huvudsakliga slutsatser var dels att förberedelser gjorts för att möjliggöra mottagande av hjälp från väst i händelse av krig, dels att dessa var fullt förenliga med ett ansvarsfullt agerande från den politiska och militära ledningens sida, även om det också fanns ett fåtal exempel på diskrepans mellan den deklatoriska och operationella politiken.

Nya uppgifter om samarbete framkom allteftersom forskningen på området tog fart. Nytt källmaterial ställdes till forskarnas förfogande och forskningsprojektet *Sverige under kalla kriget* (SUKK), finansierat av Riksbankens jubileumsfond, etablerades. Statsvetare från Göteborgs universitet och historiker från Stockholms universitet utgjorde kärnan i detta forskningsprojekt, men forskare från flera andra lärosäten – bl.a. Försvarshögskolan och Kungliga Tekniska Högskolan i Stockholm – deltog i dess aktiviteter.

Debatten och forskningen fortgick därmed, och efter en ny debattrunda om ubåtsfrågan och om svensk säkerhetspolitik under 1970- och 80-talen tillsattes en ny statlig utredning, Säkerhetspolitiska utredningen, som lämnade sitt betänkande *Fred och säkerhet: Svensk säkerhetspolitik 1969-1989* år 2002. I utredningen konstaterades att den förda politiken hade hållit sig inom neutralitetspolitikens ramar.

Sedan dess har forskningen och debatten fortskridit ytterligare. Frågor som efterforscats och debatterats är, bl.a: Vilket slags samarbete förekom? Var Sveriges militärpolitiska västkontakter förenliga med den svenska neutralitetspolitiken? Var de försvarspolitiskt förnuftiga, d.v.s. kunde de t.ex. ha lett till att Sovjetunionen planerade att angripa Sverige i ett storkrig i närområdet, eller blev Sovjet istället avskräckt av detta förhållande? Kan man tala om ett demokratiskt underskott i den svenska säkerhetspolitiken under det kalla kriget? Och hur ska man se på den förda politiken ur ett moraliskt perspektiv?

Förutom ett 20-tal ämnesspecifika avhandlingar har ett antal översiktsverk också publicerats. De senare omfattar bl.a. Olof Kronvalls och Magnus Peterssons *Svensk säkerhetspolitik i supermakternas skugga, 1945–1991* (2005), Robert Dalsjös *Life Line Lost: The Rise and Fall of 'Neutral' Sweden's Secret Reserve Option of Wartime Help from the West* (2006); Ulf Bjerelds, Alf W. Johanssons och Karl Molins bok *Sveriges*

¹ Ett stort och varmt tack till Susanna Erlandsson för att ha ställt sina minnesanteckningar från symposiet till förfogande för redaktörerna. Detta inledningskapitel bygger i hög grad på dessa anteckningar.

säkerhet och världens fred: Svensk utrikespolitik under kalla kriget (2008); och Britt-Marie Mattsons *Neutralitetens tid: Svensk utrikespolitik från världssamvete till medgörlig lagspelare* (2010). Under våren 2011 utkom även Mikael Holmströms bok *Den dolda alliansen: Sveriges hemliga NATO-förbindelser*.

Det är således uppenbart att det finns ett stort och levande intresse för vår utrikes- och säkerhetspolitiska historia. Likaså är det tydligt att det finns olika tolkningar i litteraturen om dess utveckling, och – de senaste 20 årens intresse till trots – stora kunskapsluckor som återstår att fyllas.

Historiska institutionen vid Stockholms universitet inbjöd därför till ett heldagssymposium den 25 maj 2011, där centrala frågor inom kunskapsområdet diskuterades. Sex experter bjöds in för att ge sin syn på var forskningen står idag, särskilt rörande hur hållbara och ändamålsenliga de perspektiv som finns i forskningen är, vilka olika tolkningar som finns om centrala frågor, vilka forskningsluckor som återstår att fylla, och hur forskningen kan utvecklas ytterligare.

Cirka 25 personer deltog i symposiet. Diskussionen mellan föredragen var på det hela taget konstruktiv och leddes av ordföranden Cecilia Notini Burch. Efter en kort inledning av Karl Molin talade Nils Gyldén om den första statliga utredningen på 1990-talet, Neutralitetspolitikkommisionen (NPK). Han inledde med att peka på den öppenhet kring dessa frågor som kommissionen hade bidragit till. De 30 åren dessförinnan hade varit en repressiv period vad gäller fristående analys och forskning kring svensk säkerhets- och försvarspolitik. Gyldén sammanfattade utredningens resultat, och menade på att NPK:s bild av samarbetet med väst i stort sett har stått sig, även om den på senare tid har kompletterats av annan forskning. En fråga kvarstår dock som ouppklarad, enligt Gyldén, nämligen hur mycket man på svensk sida visste om det understöd som det har visat sig att USA var helt inställt på att lämna Sverige i händelse av krig.

Efter Gyldéns beskrivning av NPK:s arbete, talade Rolf Ekéus i egenskap av enmansutredare om nästa säkerhetspolitiska utredning, *Fred och säkerhet: Svensk säkerhetspolitik 1969–1989*. Ekéus talade i positiva ordalag om NPK:s arbete, men kritiserade också formuleringen att statsminister Erlander skulle ha gett en medvetet felaktig beskrivning av svensk säkerhetspolitik i samband med ”Hjalmarson-affären” 1959. Han underströk utredningens uppfattning från 2002, att det aldrig varit fråga om något operativt samarbete med väst, eller ens förberedelser för ett sådant, och att de militärpolitiska kontakter som hade förekommit inte hade varit oförenliga med neutralitetspolitiken.

Under den följande diskussionen diskuterades särskilt frågan om Sverige omfattades av USA:s/NATO:s kärnvapenparaply eller ej och vad som räknades som operativa överläggningar och operativt samarbete. Här fanns olika tolkningar. Det påpekades också att neutralitetspolitikens trovärdighet även påverkades av andra förhållanden än just operativ planering/operativt samarbete.

Den andra sessionen inleddes av Magnus Petersson, som talade om sin och Olof Kronvalls bok *Svensk säkerhetspolitik i supermakternas skugga 1945–1991*. I boken använde de sig av begreppsparen avskräckning–förtroendeskapande och integration–avskärmning för att analysera svensk säkerhetspolitik, begreppspär som också har

tillämpats på norsk och dansk säkerhetspolitik. Det fanns stora likheter mellan svensk och norsk (och dansk) säkerhetspolitik, menade Petersson, med den stora skillnaden var att den svenska politiken innehöll större mått av avskärmning (från väst) och förtroendeskapande (mot öst).

Att integrationen var större, framför allt under 1970- och 80-talet, än han och Kronvall trodde 2005, hade bl.a. Dalsjö och Holmström visat i sin forskning, enligt Petersson. Vad gäller framtida forskning ville Petersson framhäva ett antal områden: dels är tiden från 1970 och framåt ännu inte så väl utforskad, dels bör vidare studier av förhållandet till öst prioriteras. Han efterfrågade även en ökad perspektivrikedom, till exempel ett inrikespolitiskt perspektiv på säkerhetspolitiken, en behandling utifrån byråkrati och förvaltning, samt ett ideologi- och identitetsperspektiv. Dessutom ansåg han att det är hög tid att det även för Sveriges räkning kommer till stånd ett översiktligt flerbandsverk efter norsk och dansk förebild.

Robert Dalsjö, författare till boken *Life Line Lost: The Rise and Fall of 'Neutral' Sweden's Secret Reserve Option of Wartime Help from the West*, gjorde därefter en inventering av forskningsläget utifrån kategorierna 1) vad vi vet, 2) vad som är omtvistat och 3) vad som fortfarande är okänt. Enligt Dalsjö vet vi att Sverige hade ett samarbete som inte låg i linje med den officiella linjen som den i allmänhet uppfattades. Samtidigt finns det ganska mycket som vi fortfarande är osäkra på, eller oense om, t.ex. i vilken utsträckning regeringen offentligen tog avstånd från verksamhet som man i hemlighet godkände, hur omfattande den svenska "dual track-politiken" var, i vilken utsträckning man på svensk sida kände till den amerikanska säkerhetsgarantin, och om västsamarbetet ökade eller minskade Sveriges säkerhet?

Förutom alla dessa fortfarande omtvistade frågor återstod dessutom enligt Dalsjö en hel del att utforska, som fortfarande är okänt, exempelvis vilka konsekvenser Sveriges västsamarbete fick för Sovjetunionens krigsplanering, hur USA:s och NATO:s operativa planer såg ut för Skandinavien, hur de svenska förbindelserna med Danmark tedde sig och vilka planer som fanns på regional nivå?

Under det följande samtalet diskuterades framför allt svårigheterna med att få tillgång till vissa arkiv som kunde ge mer information om de ryska kunskaperna, föreställningarna och reaktionerna på det svenska västsamarbetet. Också källmaterial från olika typer av underrättelsearkiv (även västliga) diskuterades i sammanhanget.

Den tredje och sista sessionen inleddes med ett anförande av Karl Molin, en av författarna till syntesarbetet *Sveriges säkerhet och världens fred: Svensk utrikespolitik under kalla kriget*, som Den tredje och sista sessionen inleddes med ett anförande av Karl Molin, en av författarna till syntesarbetet *Sveriges säkerhet och världens fred: Svensk utrikespolitik under kalla kriget*, som påminde om att den svenska regeringens säkerhetspolitik under kalla kriget arbetade med två olika tidsperspektiv: det ena var den period av fred som man faktiskt levde i, det andra det krigstillstånd som eventuellt skulle komma. Under stora delar av perioden 1949 till 1989 var det inte förberedelser för ett krigstillstånd som stod i politikens centrum utan åtgärder för att bevara och fördjupa fredstillståndet.

Regeringens högsta prioritet var att bevara Norden som ett lågspänningsområde; att främja lugn och stabilitet i Nordeuropa. Den aktiva utrikespolitiken och engagemanget i

tredje världen m.m. hade också att göra med fredspolitiken och strävan att minska risken för krig. Det aktiva engagemanget var, enligt Molin, även ett sätt att bemöta kritiken mot neutralitet som något passivt och egoistiskt. Molin efterlyste mer forskning om Sveriges U-landshjälp, nedrustning m.m. och fler komparativa studier, till exempel för att belysa och problematisera neutralitetsargumentet när det gällde bistånd. Stämmer det, exempelvis, att neutrala länder hade unika möjligheter att agera som medlare i konflikter?

Molin talade vidare om neutralitetspolitiken och att det inte fanns någon dold allians som gjorde det omöjligt för Sverige att förklara sig neutralt i krig, och att man heller inte kan veta om Sverige skulle ha gjort det. Han tog också upp ett demokratiskt ”problem”, nämligen att neutralitetspolitiken, för att vara något värd, kräver förutsägbarhet, att förutsägbarhet bara uppnås om alla (partier) är eniga, men att enighet mellan partierna också är ett problem i en demokrati: Man tummar på en viktig demokratisk princip om man kräver att ingen yttrar kritik mot en viss politisk linje. Därmed återknöt Molin till den intellektuella repression som Gyldén tidigare varit inne på.

Efter Molins anförande talade Mikael Holmström om resultaten av sin bok *Den dolda alliansen: Sveriges hemliga NATO-förbindelser*. Han argumenterade för ett stort mått av kontinuitet i den svenska politiken över tid, och illustrerade västsamarbetet med exempelvis samordning av minfält med Norge och Danmark. Holmström menade att detta var ett exempel på operativ planering.

Holmström gick också in på frågan om vad regeringen, eller åtminstone regeringens innersta krets, visste. Han hade inte hittat något samarbete med väst som inte skedde med politikens stöd eller tysta samförstånd. Dock sattes så lite som möjligt på papper eftersom det var känsligt. Enligt Holmström fanns en diskrepans mellan vad som sades offentligt och vilka åtgärder som vidtogs. Att politikerna inte bara teg, utan också talade direkt osanning, var ett demokratiskt problem. Om vi inte har kunskaper om vår egen historia, hur kan vi då ha en demokratisk debatt om vår säkerhetspolitiska riktning nu, frågade han sig.

Den efterföljande diskussionen kretsade kring Holmströms forskningsresultat och kring förändringen av den svenska politiken över tid. Frågan om vad som faktiskt är operativ planering diskuterades återigen, liksom hur det genomförda militärpolitiska samarbetet bör tolkas i ett neutralitetspolitiskt sammanhang.

Efter en kort paus gjordes ett försök att summera dagens diskussion och ett resonemang fördes om hur forskningen kan komma vidare. Bland annat diskuterades följande punkter:

- Vikten av att ett utrikespolitiskt översiktsverk borde komma till stånd.
- Behovet av mer forskning utifrån ett demokratiperspektiv där inrikespolitiska faktorer integreras med utrikes- och säkerhetspolitiska.
- Att den aktiva utrikespolitiken och den skärpta neutralitetsretoriken kan ha fått ett eget liv och att den därmed kan ha blivit svår att kontrollera.
- I vilken grad man kan förvänta sig att regeringen talar öppet om den förda politiken och vilka konsekvenser olika grader av öppenhet kan få.
- Frågan om kontinuitet och förändring av politiken över tid.

- Vilken betydelse olika aktörer hade för den förda politiken.
- Vilken betydelse kravet på konsensus kring den förda politiken kan ha fått för en levande utrikes- och säkerhetspolitisk debatt ("intellektuell repression").
- Vilka möjligheter som finns att knyta ihop det säkerhetspolitiska forskningsfältet med andra näraliggande forskningsfält.

I de följande kapitlen av denna publikation är alla inledningsanföranden publicerade. Vi redaktörer hoppas att denna dokumentation ska utgöra ett avstamp för vidare forskning på området och vi vill än en gång tacka historiska institutionen, föredragshållarna och deltagarna för ett lyckat och konstruktivt symposium.

Stockholm i september 2011

Cecilia Notini Burch

Karl Molin

Magnus Petersson

2. Neutralitetspolitikkommisionen 1992–94 – Nils Gylde

Jag är glad att få delta i dagens seminarium. Det sker i en atmosfär av öppenhet om svensk säkerhetspolitik som var otänkbar innan muren föll och Sovjetsystemet kollapsade. I själva verket var de 30 åren dessförinnan, d.v.s. ungefär från mitten av 1960-talet fram till början av 1990-talet, en repressiv period vad gäller fristående analys och forskning kring svensk säkerhets- och försvarspolitik. De få journalister och forskare, bland vilka jag särskilt vill nämna Wilhelm Agrell, som ägnade sig åt ämnet möttes ofta av kategoriska förnekanden och ibland av ren repression. Detta förhållningssätt var naturligtvis vanhedrande för systemet. Dessutom var det fördummande, i meningen att vi alla i alltför liten utsträckning kom att begripa vad vår säkerhetspolitik egentligen handlade om. En jämförelse med Norge, där forskning kring centrala säkerhetspolitiska frågor hade uppmuntrats redan på 1970-talet, utföll kraftigt negativt för Sveriges del.

Jag är också glad över att i viss mån ha fått bidra till att bryta en skadlig tradition, genom min medverkan som expert i Neutralitetspolitikkommisionen (NPK), som gjorde sitt arbete under perioden 1992–94.

Jag har tänkt ge en kort bakgrund till kommissionens bildande, och redovisa några av dess viktigaste slutsatser. Därefter kommer några korta kommentarer om NPK:s arbetsmetoder. Jag vill avsluta med att diskutera vad jag ser som den största kvarstående frågan i ett samhällsperspektiv, en fråga som samtidigt är en rejäl utmaning för framtida forskning.

Bakgrunden till att kommissionen tillsattes var mediauppgifter om att Sverige under kalla kriget hade haft planer på att ta emot stöd från Väst i händelse av ett sovjetiskt angrepp eller angreppshot. Vad jag minns var det bl.a. Wilhelm Agrell och Christer Larsson som stod för sådana uppgifter.

Utredningen var en offentlig sådan i förvaltningsmening. Direktiven formulerades i detta fall i samråd mellan regeringen (under Carl Bildt) och den socialdemokratiska oppositionsledaren Ingvar Carlsson. Utredningen skulle avfatta perioden från andra världskrigets slut (ungefär) till inledningen av de strategiska nedrustningsförhandlingarna 1969. Kopplingen till nedrustningsförhandlingarna var uppenbarligen artificiell men hade den uppenbara fördelen att man satte stopp för analysperioden ganska exakt vid Olof Palmes tillträde som statsminister. Ett senare slut hade med säkerhet gjort varje typ av slutsatser mera kontroversiella inom delar av det svenska folket.

Utredningen gavs en tvärpolitisk sammansättning, med tunga sympatisörer för såväl socialdemokratin som de borgerliga partierna. (Gösta Gunnarsson, Wilhelm Carlgren, Leif Leifland, Yngve Möller, Olof Ruin och Göran Rystad var ledamöterna, med Gunnarsson som ordförande). Kommissionen representerade samtidigt en hög samhällsvetenskaplig kompetens främst genom ledamöterna Carlgren, Ruin och Rystad. Kommissionen var enig om sitt betänkande.

Uppgiften som den angavs i direktiven var ungefär att kartlägga de förberedelser för militär hjälp som ev. hade vidtagits, och att redovisa och värdera de avvägningar i sammanhanget som gjordes på politisk och militär nivå.

Kommissionens huvudsakliga resultat var

- att vissa åtgärder för västsamverkan *hade* vidtagits,
- att dessa relaterade inledningsvis under perioden till Storbritannien, Norge och Danmark, senare främst till USA, och
- att de konkreta åtgärderna i första hand kunde beskrivas som dels personella/organisatoriska, dels materiella/systemmässiga.

De personella och organisatoriska åtgärderna avsåg bl.a.

- överväganden om behoven av västlig militär hjälp i krig,
- systematisk uppbyggnad av personkontakter med viktiga västländer,
- förberedande av samverkansgrupper, att kunna sända till centrala länder i en krissituation,
- planering för tillförsel i krig av krigsviktig materiel och råvaror till Sverige, och
- uppbyggnad av vissa teleförbindelser till utlandet för kris- och krigsändamål.

De åtgärder på det markoperativa området som NPK kunde finna var begränsade. De omfattade främst vissa förberedelser för svensk militär verksamhet utanför Sveriges gränser i norr.

Åtgärderna inom det sjöoperativa området var mera omfattande. De avsåg bl.a.

- diskussioner med västofficerare om övergripande strategiska och operativa frågor,
- förberedelser för att kunna basera västliga sjöstridskrafter på Västkusten,
- samverkan med Danmark kring Öresund (minspärrar, underrättelsetjänst), och
- interna diskussioner om planering för västsamverkan i övrigt.

Åtgärderna inom det luftoperativa området var utan tvekan de mest strategiskt betydelsefulla och hade som utgångspunkt att flygkriget dominerade västintresset av Sverige. De omfattade bl.a.

- radiolänkförbindelser till Norge och Danmark,
- IK-system – tester och förberedelser,
- Loran C (ett regionalt/globalt navigeringssystem),
- utbyggnad av (ett mindre antal) start- och landningsbanor, och
- landnings-, start- och bastjänstövningar mellan de skandinaviska länderna inom ramen för det s.k. SveNorDa-samarbetet.

Vidare kunde vi konstatera att det förekommit förberedelser för import av krigsmateriel och andra förnödenheter från Väst.

Ett eller flera s.k. Stay-behind-nätverk hade byggts upp, till viss del med CIA-engagemang.

Kommissionen gav följande sammanfattning av de företagna åtgärderna:

Vidtagna åtgärder hade närmast ”till syfte att skapa en nationell handlingsfrihet för att i ett hotande, inte närmare definierat läge snabbt kunna ta emot främst indirekt understöd från i första hand USA, för det fall beslut härom fattats på politisk nivå”.

Åtgärderna hade i första hand handlat om ”indirekt understöd” – d.v.s. om basbekämpning av angriparen.

En mycket liten krets inom den militära ledningen hade haft full överblick.

NPK var övertygad om att regeringens kärna var införstådd med planeringens huvuddrag:

- ”Att regeringens tunga ledamöter inte skulle ha känt till förväntningarna om att försvaret av Sverige skulle komma att understödjas av västmakterna, främst i form av amerikanska bombflyginsatser, framstår [...] praktiskt taget som uteslutet.”
- Det handlade i realiteten om en mindre krets inom regeringen: Tage Erlander, Torsten Nilsson, Sven Anderson, Olof Palme.
- Det var däremot osäkert vad regeringen kände till i detalj (jfr dock kärnvapenfrågan).
- Militärledningen agerade sålunda inte på egen hand – inget tyder på den överskred givna direktiv.
- Försvarsminister Vougt's dokument om krigsorganisation och krigsplanläggning, som överlämnades till brittena 1951, representerade en unik händelse i sammanhanget (den var kvalificerat hemlig).

NPK gjorde följande sammanfattande bedömning av Sveriges säkerhetspolitiska situation och regeringens/försvarets agerande i sammanhanget:

- Man hade bedömt att det förelåg en betydande risk för storkrig i Europa.
- Neutralitetspolitiken kunde komma att misslyckas i en sådan situation.
- Sverige skulle då inte klara sig ensamt särskilt länge.
- Ett huvudelement i Sveriges strategi skulle då vara ”försvar tills hjälp anländer”.
- Hjälpen förväntades i första hand avse ett ”indirekt understöd”.
- Några garantier om ett sådant förelåg dock inte, så långt NPK kunde finna.
- Det var enligt NPK den politiska och militära ledningens skyldighet att vidta åtgärder ungefär såsom skedde.
- Åtgärderna under 1950-talet låg inom ramen av 1950 års utrikespolitiska deklARATION.
- Statsministerns interpellationssvar 1959 tog dock kategoriskt avstånd ”förberedelser och överläggningar för militär samverkan med medlemmar av en stormaktsallians”. Detta uttalande gav enligt NPK en medvetet felaktig bild av vad som faktiskt förekommit. (Sistnämnda slutsats av kommissionen har ifrågasatts av enskilda forskare och utredare.)

Så långt kommissionen. Den baserade sina slutsatser på ett omfattande och allsidigt arbete. Förhållningssättet till ämnet hade enligt min bedömning varit tämligen minimalistiskt. Några spekulationer ägnade man sig inte åt.

Man hade bedrivit omfattande arkivstudier i Sverige och ett begränsat antal utomlands. Man konstaterade i sammanhanget: ”Antalet arbeten om svensk säkerhetspolitik under efterkrigstiden, baserade på grundliga källstudier, är synnerligen begränsat.”

Uppgifter hade insamlats från ca 200 personer (merparten, men inte alla, var svenskar) varav en del i form av långa intervjuer. I allmänhet hade dessa visat stor öppenhet (dock med enstaka undantag). Givetvis avsåg utsagorna i huvudsak gamla minnesbilder – vilket naturligtvis implicerade viss osäkerhet.

Kommissionen var fullt medveten om att nyare uppgifter kunde tillkomma och nyansera bilden. NPK uttryckte i sammanhanget förhoppningar om en öppnare och mer generös forskningsmiljö i framtiden.

Sedan kommissionen slutfört sitt arbete har ett antal utredningar, avhandlingar och studier genomförts och publicerats. De har omfattat även senare tidsperioder. Materialet från NPK:s analysperiod fram till 1969 har också kompletterats. Min – givetvis subjektiva – bild är att NPK:s rön och slutsatser i stort stått sig väl, men att åtskilliga sakförhållanden i delar tillförts.

Den strategiska, säkerhetspolitiska, militäroperativa och inrikespolitiska bilden av hur Sverige hanterade föreställningarna om västhjälp i krig under kalla-krigs-perioden har genom NPK och senare forskning (motsvarande) blivit väsentligt klarare.

Den stora kvarstående oklarheten är enligt min mening karaktären och det närmare innehållet i eventuella kontakter mellan Sverige och USA angående (indirekt) understöd. Kommissionen för sin del har inte hittat några referenser till detta i det svenska och utländska källmaterial som varit tillgängligt. Det fanns inget i Tage Erlanders memoarer eller dagböcker. Olof Palme efterlämnade inga papper. Torsten Nilsson sade inget speciellt om detta (men bekräftade vid intervjun med NPK dess allmänna bild av förhållandena). Sven Anderssons memoarer är intetsägande i aktuellt avseende. Inte heller för NPK tillgängliga USA-arkiv lämnade några uppgifter.

Samtidigt har vi Sven Anderssons statssekreterares, Karl Fritiofsson, mycket bestämda uppgifter från 1965: ”Slutsatsen är att Sverige i allt väsentligt är under kärnvapenparaplyet på ungefär samma sätt som oss kringliggande länder kan sägas vara det...”. Var detta en ren gissning? Det är fritt för var och en att ha en trosuppfattning. Jag för min del finner det ytterst osannolikt att Erlander, Nilsson, Andersson och Palme skulle ha ägnat sig åt rent önsketänkande i denna fråga, när man samtidigt vet med vilket allvar de tog de säkerhetspolitiska frågorna generellt.

Om det har förekommit kontakter och diskussioner, öppnar sig ett vitt fält av vidare frågor: Vilka var aktörerna? Hur kategoriska var eventuella garantier? Var de villkorade, t.ex. i relation till frågan om svenska kärnvapen? Att ytterligare källmaterial i frågan skulle dyka upp inom Sverige är väl närmast uteslutet.

Men vad finns i de amerikanska presidentarkiven och snarlika högnivåkällor som kan kasta ljus? Jag har ingen aning om vilken öppenhet som numera finns i USA om den här frågan (som uppenbarligen än idag kunde vara politiskt sprängstoff i de bilaterala relationerna). Min slutsats är hur som helst att här finns det stora kvarstående frågetecknet i förhållande till det material som NPK kunde redovisa. Här finns alltså

också den största utmaningen för fortsatt svensk (och/eller svensk–amerikansk) forskning.

3. Svensk säkerhetspolitik under det kalla kriget – Rolf Ekéus

Säkerhetspolitik är ett begrepp som kommit sent in i svensk akademisk och samhällelig debatt. Traditionellt har det rått en klyfta mellan å ena sidan diplomati och utrikespolitik, och å den andra försvarspolitiken. Den utrikespolitiska kulturen har dominerats av utrikesdepartementet med dess koncentration på att med diplomatiska medel reducera motiv för angrepp från Sovjetunionen och dess allierade, medan försvarsmakten har skött sitt uppdrag genom att inom angivna budgetramar utforma ett försvar kapabelt att motstå sådana angrepp. Ett inom utrikesförvaltningen populärt uttryck var att utrikespolitiken utgjorde den främsta försvarslinjen (någon gång också använt av Olof Palme).

Under det tidiga sjuttioalet blev begreppet säkerhetspolitik efterhand en del av den svenska vokabulären även om sedan dess dualismen diplomati och försvar alltjämt tycks hålla greppet om media och vissa akademiska miljöer. För seriösa försvarspolitiska överväganden och utvärderingar av Sveriges politik under det kalla kriget har dock definitionen av begreppet säkerhetspolitik kommit att innebära en politisk/utrikespolitisk styrning av försvarets inriktning fastlagd i demokratisk ordning av statmakterna, det vill säga regering och riksdag. Liksom i alla mogna demokratier har krigsmakten/försvarsmakten att följa de fastlagda riktlinjerna.

Under det kalla kriget, d.v.s. från början av 1950-talet och fram till år 1989, kunde den svenska säkerhetspolitiken sammanfattas som alliansfrihet i fred syftande till neutralitet i händelse av krig i kombination med ett starkt och robust försvar. I all enkelhet var övervägandena följande. Det enda tänkbara alternativet till alliansfriheten skulle vara att medlemskap i Atlantpakten och dess organisation NATO. Detta skulle innebära att Sverige i händelse av ett krigsutbrott mellan Öst och Väst i Europa skulle kunna utsättas för en storinvasion av Sovjetunionen föregången av en omfattande förbekämpning, möjligen med kärnvapen, mot Stockholm och andra centralorter. Eventuellt skulle Sverige också bli skyldigt att medverka i NATO:s invasionsföretag mot sovjetiskt, polskt och östtyskt territorium. Även utan en öppen storkonflikt skulle ett svenskt NATO-medlemskap allvarligt försämra Finlands säkerhet och försvåra dess politik av självständighet och oberoende.

Om Sveriges alliansfrihet och neutralitetsavsikt inte skulle visa sig trovärdig i sovjetiska beslutsfattarkretsar skulle effekten kunna bli densamma. Sverige skulle då i en storkonflikt med viss sannolikhet kunna utsättas för angrepp från Sovjetunionen. Det utrikespolitiska trovärdighetskravet blev därför en central faktor i diplomatin och i det svenska försvarets utformning.

Slutligen, om den deklarerade alliansfriheten/neutraliteten ignorerades av Sovjetunionen var tanken att ett högkvalitativt och trovärdigt svenskt försvar skulle verka avhållande eftersom varje angrepp mot Sverige skulle kräva omfattande styrkemobilisering som måste dras antingen från den europeiska centralfronten eller från de strategiskt vitala andra och tredje echelongerna i Warszawapaktens samlade operationer på centralfronten.

Till detta kom att NATO i en storkonflikt i Europa inte skulle kunna avstå annat än nominella styrkor till Sveriges försvar. Tvärtom ansågs det allmänt att Sverige i ett sådant läge skulle bli en militär nettobidragsgivare till väst.

I detta sammanhang kan det vara av intresse att begrunda den värdering av Sveriges säkerhetspolitik som under det kalla krigets höjdpunkt gjordes av en av Förenta Staternas genom tiderna främsta säkerhetspolitiska tänkare och diplomater, nämligen Henry Kissinger. I en skriftlig och hemlig instruktion till den till Sverige år 1974 (efter flera svensk-amerikanska diplomatiska krisår) nyutnämnde amerikanske ambassadören Robert Strausz-Hupé anförde Kissinger, då amerikansk utrikesminister, bland annat följande:

Det var ett amerikanskt intresse att Sovjetunionen hindrades från att militärt utnyttja svenskt territorium. Det främsta medlet för detta och för den nordiska balansen var Sverige som en väpnad neutral makt. Detta skulle också hjälpa Finland till ett större handlingsutrymme gentemot Sovjetunionen. Det var ett amerikanskt intresse att Sverige upprätthöll sitt oberoende och sin ekonomiska och militära styrka. Därför syftade den amerikanska politiken till att bevara ett oberoende och alliansfritt Sverige. Det ankom på Förenta Staterna att hjälpa Sverige att upprätthålla en militär struktur och inriktning som kunde verka avhållande mot konventionella angrepp.

Varje mening i detta aktstycke bör läsas med eftertanke. Nyckelorden är neutralitet, alliansfrihet, oberoende och militär styrka. Kissingers instruktion tjänar också i mycket som en tillämpningsanvisning till det hemliga amerikanska riktlinjedokumentet år 1962 avseende hur Förenta Staterna säkerhetspolitiskt skulle förhålla sig till Sverige. Detta ”policy-paper” som redovisas i sin helhet av den säkerhetspolitiska utredningen, SPU, var vägledande för den amerikanska Sverige-politiken fram till början av 1980-talet.

Av riktlinjedokumentet framgick att i händelse av ett sovjetiskt angrepp mot Sverige skulle Förenta Staterna komma till Sveriges försvar. Det rörde sig om ett ensidigt amerikanskt och hemligt åtagande. Varken Sverige, dess regering och militärledning eller USA:s egna NATO-allierade skulle informeras om detta. Observera sålunda att ingen samverkan eller förberedelse för samverkan fanns i korten. Tvärtom betonas att all planering avseende stöd till Sverige måste ske enbart på en unilateral amerikansk grund. I den händelse Finland skulle komma att angripas, var det möjligt att Sverige skulle ompröva sin alliansfria politik och i det läget skulle USA uppmuntra NATO-staterna att erbjuda Sverige fullt medlemskap i denna organisation. Redan här kan konstateras att det inte fanns någonting i den interna hemligt utformade amerikanska politiken som kunde tyda på att NATO och USA skulle aktivt eftersträva att undergräva den svenska alliansfriheten och neutralitetspolitiken.

Om sålunda den svenska alliansfriheten åtnjöt fullt amerikanskt och västligt förtroende kan man fråga sig om detsamma gällde för Sovjetunionen och ledningen i Kreml. SPU hade goda möjligheter att diskutera trovärdighetsfrågan på beslutsfattarnivå i Moskva under sina besök där i början av 2000-talet. Helt kort kan man sammanfatta den ryska synen så att man varit väl medveten om var Sveriges politiska sympatier låg. Inte heller hyste man några illusioner om att alternativet till en neutralitetspolitik skulle bli en svensk anslutning till Västalliansen. Man var medveten om det svensk-amerikanska försvarstekniska samarbetet, men samtidigt var man angelägen om att Sverige skulle fortsätta den neutrala linjen och sökte undvika att i sin diplomati driva Sverige in i Amerikas armar.

Säkerhetspolitikens praktik

Den i demokratisk ordning fastlagda säkerhetspolitiken (allianfrihet i fred syftande till neutralitet i krig) innebar för krigsmaktens del att ingen förberedande operativ planering om militärt samarbete med främmande makt fick förekomma. Detta var en självklar och nödvändig förutsättning för säkerhetspolitikens trovärdighet i omgivningens och då i synnerhet Moskvas ögon. Om Sverige skulle samöva med Förenta Staterna eller NATO som förberedelse för en konflikt i Europa skulle ingen, varken i Öst eller Väst, tro på den offentligt deklarerade politiken.

Den operativa dimensionen

Man kan dock fråga sig, vad är försvarsplanering och förberedelse för samverkan? I en debatt-artikel i *Dagens Nyheter* den 22 maj i år framhåller tre erfarna svenska högre officerare (Bo Hugemark, Karlis Neretnieks och Frank Rosenius) att om Sverige i dag skall kunna samverka militärt med NATO, måste basering av fartyg och flyg planeras och övas i förväg, samövningar av stridsledningssystem genomföras och basering av markstridskrafter grundligt förberedas.² I vad avsåg NATO:s försvarssamarbete under det kalla kriget gällde samma krav. All seriös planering för samverkan krävde omfattande och detaljerade planverk, det vill säga nedskrivna planer, genomarbetade infrastrukturarrangemang, förhandslagring med reservdelar, ammunitionsdepåer och bränsleupplag samt givetvis omfattande övningar – både stabsövningar och fältmanövrer. Detta förberedelsearbete var ett oundgängligt villkor för varje samverkan med NATO-styrkor.

Låt oss granska om någon sådan förberedelse för operativ samverkan under det kalla kriget ägde rum, i så fall i uppenbar konflikt med den deklarerade säkerhetspolitiken, neutralitetspolitiken.

Genom SPU kunde jag med hjälp av framstående svensk militär expertis med speciell inriktning på operativ planering genomföra en detaljerad granskning av det svenska försvarets planeringsverksamhet under det kalla kriget. Den operativa planeringen för Sveriges försvar lades alltid fast i Överbefälhavarens operationsorder vilket var det konkreta uttrycket för den operativa krigsplaneringen med beteckningen opverk. Ett var av dessa kvalificerat hemliga opverk var styrande för resursfördelning, uppdrag och inriktning i vad avsåg de samlade svenska stridskrafterna. Ett sådant opverk utfärdades för en begränsad tidsperiod innan det ersattes av ett nytt. Opverk upprättades åren 1969, 1974, 1978, 1985 och 1989. Varje opverk förbereddes genom omfattande fleråriga studier under ledning av försvarsstaben om alternativa angreppsfall och försvarsalternativ, strategiska miljöstudier, materiellägen och resursfördelning.

Opverken utgjorde grunden för det fredstida krigsförberedelsearbetet. Genom opverken tilldelades de operativa befälhavarna, d.v.s. militärbefälhavarna, cheferna och deras stabschefer för landets militärområden, sina uppgifter för olika krigs- och anfallssituationer. Krigsförbandens och materielens fördelning på olika militärområden (milon), samverkansfrågor, övningsverksamhet reglerades i opverken. Milobefälhavarna och milostaberna kunde sedan på basis av resursfördelningen öva och förbereda för olika krigsfall med utgångspunkt från opverken.

² Frank Rosenius, Bo Hugemark och Karlis Neretnieks: ”Vi kan inte hindra NATO från att operera på svensk mark” i *DN* 2011-05-22.

Den granskning som SPU genomförde av samtliga opverk klargjorde att några operativa förberedelser i inget fall hade gjorts för samverkan med NATO eller med västliga krigsmakter såsom de amerikanska och brittiska. Det fanns med andra ord inte minsta tecken på att försvarsmakten i sin operativa planering hade brutit mot de grundläggande principerna för den i demokratisk ordning fastlagda politiken av alliansfrihet och neutralitet.

Sålunda kan man konstatera att det inte finns den minsta grund till vad som på sina håll framställts som att den svenska försvarsledningen i hemlighet, och i brott mot den säkerhetspolitik som i enighet fastlagts, skulle ha förberett operativ samverkan med NATO och/eller Förenta Staterna. Var fanns de planerade och övade baseringarna för flyg och marin, samövning av stridsledningssystem och de förberedda arrangemangen för basering av markstridskrafter? Ingenting fanns om detaljerade planverk, nedskrivna planer, som var förutsättningar för NATO:s operationer, än mindre förhandslagring för reservdelar, ammunitionsdepåer och bränsleupplag. De som talat om att den svenska militärledningen (med eller utan samförstånd med ledande socialdemokratiska politiker) under det kalla kriget skulle ha genomfört ett operativt dubbelspel med NATO har sålunda visat okunnighet om elementära militära förhållanden.

Försvarsmateriel- och underrättelsesamarbete

Det som kan ha stimulerat gissningar och förmodanden om förvrängning av den deklarerade säkerhetspolitiken är den diskreta samverkan med Väst och då i synnerhet med Förenta Staterna om försvarsmaterialsamverkan och det hemliga svensk-amerikanska underrättelsesamarbetet, som var viktiga ingredienser i politiken.

Sverige hade sålunda under det kalla kriget ett omfattande försvarsmaterialsamarbete med USA, vilket i sina delar omfattades av en (naturlig) sekretess eftersom det hade stor betydelse för den svenska försvarsförmågan, men det var i princip en del av den offentligt redovisade säkerhetspolitiken. Den svenska alliansfria politiken förutsatte ett starkt och högteknologiskt försvar för att balansera den potentielle sovjetiske angriparens numerära överlägsenhet. Detta samarbete nödvändiggjorde en intensiv svensk-amerikansk militärteknisk samverkan med t.ex. omfattande reseverksamhet. För amerikansk del var det, som ovan nämnts, ett starkt intresse att neutralitetspolitiken lyckades, en förutsättning för stabiliteten på Europas norra flank. SPU lämnade en bred redovisning för detta omfattande samarbete.³

Den andra militära samverkansaktiviteten med USA var det militära underrättelseutbytet. Den svenska försvarsmodellen, som byggde på en förhållandevis stor försvarsmakt, förutsatte ett effektivt mobiliseringssystem som i krissituationer snabbt skulle kunna aktiveras och få stridskrafter på plats och den samhälleliga omställningen alerterad. Det var därför oundgängligen nödvändigt för försvarsmakten att få förvarning om angreppsförberedelser från Sovjetunionen och/eller Warszawapakten.

Som SPU redovisat hade Försvarsmakten, Försvarets radioanstalt (FRA) m.fl. regeringens uppdrag att genomföra ett omfattande samarbete med USA (och i någon mån Storbritannien) i fråga om underrättelseutbyte. Den förvarning som detta samarbete kunde bidra med utgjorde en strategisk förutsättning för den alliansfria

³ Säkerhetspolitiska utredningen: *Fred och säkerhet...*, s. 647–710.

säkerhetspolitiken. Underrättelsesamarbetet med dess inriktning på förvarning blev därför lika viktigt för den väpnade neutraliteten som det militärtekniska samarbetet. Att enskildheterna i detta samarbete var och tills vidare bör vara konfidentiella är en självklarhet.

Om förberedelser för exilhögkvarteret kan man i detta sammanhang nöja sig med att notera att det i ett större sammanhang handlar om en bagatell. För det första gäller att exilhögkvarteret endast skulle aktiveras i händelse av att Sverige skulle ha ockuperats av Sovjetunionen. Det handlar alltså om en efterkrigsplanering. För det kan väl inte vara så att de skribenter som gör en stor affär av detta som en komponent i försvarsplaneringen skulle mena att den svenska statsledningen i händelse av ett angrepp mot Sverige skulle fly landet. Då om någonsin måste nationen vara samlad.

Statschef och regering skulle inte lämna landet. Vilken ledning för försvaret av vårt land skulle vi då ha – en reservkung och en reservregering?

Likaså handlar stay-behind problematiken om ett efterkrigsläge där Sverige skulle vara ockuperat. Detta hade ingenting med försvarsplanering att göra. SPU har, med nödvändig hänsyn till skydd för olika individer, lämnat en övergripande redovisning.⁴

Neutralitetspolitikens vardag

Några kan ha förbryllats över de livliga kontakter, ”uniform-till-uniform”, som ägde rum mellan Sverige och Västmakter, främst USA och Storbritannien, och tolkat resor, militär utbildningsverksamhet och liknande ett uttryck för en hemlig förberedelse för militär samverkan. Som de svenska opverken visar förekom inget sådant samarbete. Men för en utomstående måste man förklara att i militära frågor svenska officerare hade ett dagligt kontaktutbyte. Det var vårt nätverk av diplomater och försvarsattachéer som försåg UD:s politiska avdelning, försvarsdepartementet och försvarsstaben med information om den kontinuerliga utvecklingen i fråga om säkerhetspolitiken och om strategiska tänkanden och scenförändringar.

Utöver det materieltekniska samarbetet och underrättelsesamarbetet handlade det alltså om studiebesök och deltagande i kurser under i princip försvarsgrenschefernas ansvar (alltså inte på de operativt ansvariga, milobefälhavarnas, uppdrag). En del av dessa resor avsåg specialkurser avseende hantering av inköpt materiel, men även genom kurser i fråga om taktisk och operativ utbildning skedde ett visst utbyte med väst. En särskild kategori var de så kallade toppreseplanerna. SPU fann att under perioden 1970/71–1989/90 omkring 180 sådana resor företogs. Dessa måste godkännas av regeringen, och avsåg de fyra högst placerade officerarna: överbefälhavaren, och cheferna för armén, marinen och flygvapnet. Det rör sig alltså generellt om två resor per år och individ. SPU beräknade att cirka 60 procent gick till väst och tio procent till öst (Sovjetunionen). Svartsbesöken till Sverige uppnådde motsvarande antal och proportioner. Till detta skall kanske nämnas att tjänstemän i den svenska utrikesförvaltningen regelbundet fick delta i utbildningen i säkerhetspolitiska frågor vid ledande amerikanska universitet såsom Harvard.

I försvarets vardag ingick samarbete med främst Danmark och Norge när det gällde Öresund och gränsområdena med flyg och marina aktiviteter (främst ubåtar). I SPU

⁴ Säkerhetspolitiska utredningen: *Fred och säkerhet...*, s. 743–750.

fanns dessa aktiviteter redovisade. Här kan det räcka med att påpeka att dessa för den dagliga verksamheten nödvändiga operationer inte handlade om operativa förberedelser i händelse av krig. De mycket omskrivna landningsplatserna kunde i avsaknad av förhandslagring av reservdelar, ammunitionsdepåer och bränsleupplag endast tjäna som nödlandningsplatser.

Jag hade själv nöjet att år 1990 leda en delegation från militärförhandlingarna i Wien bestående av flygattachéer från både väst och öst att besöka och studera det svenska flygvapnets bassystem. Alla var imponerade av flygets förmåga att skifta från plats till plats och på rekordtid klara landning och start på extremt korta landningsbanor och med enbart värnpliktig personal ombesörja bränslepåfyllnad och ammunitionsbyte för att på få minuter (10–15) befinna sig i stridsberedda i luftrummet. Det var en gemensam slutsats av den utländska delegationen att inget annat flygvapen skulle kunna operativt utnyttja de svenska baserna.

Avslutning

Hur man än vrider och vänder på olika teorier om dubbelspel i neutralitetspolitiken faller de alltid på att verklighetens operativa planering och dispositioner inte inrymde eller ens möjliggjorde militär samverkan med Väst. Till detta kommer att Förenta Staterna såg ett strategiskt avgörande värde i den konsekventa svenska neutralitetspolitiken och att den långsiktiga politik som redovisats i det amerikanska riktlinjedokumentet underströk att NATO skulle hållas utanför de amerikanska övervägandena avseende Sveriges säkerhet.

Samtidigt måste man undra om tillskyndarna till dessa teorier verkligen tror att den svenska officerskåren skulle ha förhållit sig till den i demokratisk ordning fastlagda säkerhetspolitiken på ett sätt som skulle vara klart landsförrädisk. Självt har jag under många år arbetat med våra svenska officerare från värnpliktstiden, via utbildning på Försvarshögskolan, lett militärförhandlingarna i Wien och i nedrustningsförhandlingar. Jag har den största respekt för ärligheten, patriotismen och lojaliteten i den svenska officerskåren.

3. Perspektiv på svensk säkerhetspolitik – Magnus Petersson

Det är snart sju år sedan jag och Olof Kronvall publicerade boken *Svensk säkerhetspolitik i supermakternas skugga*.⁵ Man kan säga att det var en efterbörd av våra doktorsavhandlingar, som vi båda hade skrivit om svensk säkerhetspolitik under det kalla kriget under handledning av Karl Molin och Kent Zetterberg, men det var också ett försök att ge en bild av det aktuella kunskapsläget som då – tack vare relativt omfattande forskning och utredningsarbete (jag tänker då främst på NPK:s och SPU:s betänkanden som vi nyss har talat om, samt Agrells översiktsarbeten) – började formars till ett eget forskningsområde som förtjänade att kritiskt diskuteras och systematiseras.⁶

Sedan vår bok kom ut har mycket hunnit hända. Ny, spännande forskning har tillkommit som ytterligare utvecklat kunskapsområdet och det är därför vi har samlats här idag för att diskutera var vi står och hur vi kan komma vidare.

Mitt föredrag består av tre delar: en ”dåtidssdel”, en ”nutidssdel” och en ”framtidssdel”. *I den första delen* kommer jag att gå in, mer i detalj, på hur jag och Olof beskrev och tolkade forskningsläget för snart sju år sedan och på den analysram som vi använde oss av för att beskriva och förklara utvecklingen av svensk säkerhetspolitik under det kalla kriget.

I den andra delen kommer jag att diskutera på vilket sätt den nya forskningen kan anses påverka våra övergripande resultat. Jag tänker då framför allt på de översiktsarbeten som utkommit – Robert Dalsjös *Life Line Lost*, Ulf Bjerelds, Alf W. Johanssons och Karl Molins bok *Sveriges säkerhet och världens fred* och Mikael Holmströms bok *Den dolda alliansen* – men också på exempelvis Simon Moores, Mikael Nilssons och Jerker Widéns doktorsavhandlingar om Sveriges förbindelser med USA under 1950- och 60-talet, på Jacob Stridsmans avhandling om Sverige och Koreakriget, på Ann-Sofie Dahls bok om USA:s politik gentemot Skandinavien under och efter det kalla kriget och på Britt-Marie Mattssons bok om svensk neutralitetspolitik under det kalla kriget.⁷

Den tredje delen av föredraget tänkte jag ägna åt att peka ut några områden som jag anser vara eftersatta i forskningen och som borde prioriteras de närmsta tio åren för att vi ska få en mer balanserad och nyanserad bild av svensk säkerhetspolitik under det kalla kriget. Framför allt har forskningen hittills haft en mycket stark slagsida mot förbindelserna västerut. Men jag kommer alltså att komma in på detta mer i detalj om en stund. Först åter till 2005.

⁵ Kronvall och Petersson: *Svensk säkerhetspolitik i supermakternas skugga 1945–1991*.

⁶ Neutralitetspolitikkommisionen: *Om kriget kommit...*, Säkerhetspolitiska utredningen: *Fred och säkerhet...*, Agrell: *Den stora lögnen...* och Agrell: *Fred och fruktan...* Se också Ann-Marie Ekengren: *Sverige under det kalla kriget 1945–1969. En forskningsöversikt*, Forskningsprogrammet Sverige under kalla kriget, Arbetsrapport nr 1 (Göteborg: Göteborgs universitet, Statsvetenskapliga institutionen, 1997).

⁷ Se särskilt Simon Moores: *“Neutral on our Side”: US-Swedish Military and Security Relations during the Eisenhower Administration*, Opublicerad avhandling (London: London School of Economics and Political Science, Department of International History, 2005), Mikael Nilsson: *Tools of hegemony: Military Technology and Swedish-American Security Relations 1945–1962* (Santérus Academic Press, Stockholm 2007) och Jerker Widen: *Väktare, ombud, kritiker: Sverige i amerikanskt säkerhetstänkande 1961–1968* (Stockholm: Santérus Academic Press, 2009). Se också Ann-Sofie Dahl: *US Policy in the Nordic-Baltic Region: During the Cold War and After* (Santérus Academic Press, Stockholm 2008) Britt-Mattsson: *Neutralitetens tid*, och Jacob Stridsman: *Sverige och Koreakriget: En studie av Sveriges hållning till Koreakonflikten 1947–1953*, Skrifter från Institutionen för historiska studier 23 (Umeå: Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet 2008).

Svensk säkerhetspolitik i supermakternas skugga anno 2005

När jag och Olof bestämde oss för att skriva ”Svensk säkerhetspolitik i supermakternas skugga” hade Wilhelm Agrell redan publicerat två översiktsarbeten om svensk säkerhetspolitik under det kalla kriget: *Den stora lögnen* (1991) och *Fred och fruktan* (2000). Dessutom hade Neutralitetspolitikkommisionens betänkande *Om kriget kommit...* och Säkerhetspolitiska utredningens rapport *Fred och säkerhet*, som tillsammans täckte hela efterkrigstiden, utkommit. Utöver detta hade en rad specialstudier, flera av dem doktorsavhandlingar, gett värdefull information om särskilda delar av den svenska säkerhetspolitiken.⁸

Sammantaget började man med andra ord få en bild av huvuddragen i svensk säkerhetspolitik under det kalla kriget. Ingen författare hade dock tolkat säkerhetspolitiken under hela det kalla kriget utifrån någon särskild analysram. Inom forskningsprogrammet Sverige under kalla kriget – ett gemensamt projekt mellan främst historiska institutionen här i Stockholm och statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet – hade några specialstudier gjorts utifrån de tre ”konfliktlinjerna” nationell suveränitet och internationellt beroende, ideologisk västvänlighet och säkerhetspolitisk alliansfrihet samt demokratisk öppenhet och militär beredskap – men det fanns ännu inget arbete som systematiskt anlagt just det perspektivet på politiken under hela perioden.⁹ Det skulle komma först 2008,¹⁰ och det kommer vi säkert att få höra mer om i eftermiddag under Molins föredrag.

Jag och Olof, som hade skrivit avhandlingar om den utåtriktade säkerhetspolitiken, hade båda använt ett annat perspektiv, nämligen de båda begreppsparen avskräckning och förtroendeskapande å ena sidan och integration och avskärmning å andra sidan, begreppspår som framgångsrikt använts för att tolka norsk och dansk säkerhetspolitik under det kalla kriget. Vår utgångspunkt var att Sveriges agerande i flera avseenden liknade Danmarks och Norges. För utformningen av svensk, norsk och dansk säkerhetspolitik var den yttre miljön, särskilt förhållandet till de båda supermakterna, av avgörande betydelse och trots skillnader i fråga om historiska erfarenheter, geopolitiskt läge, militär styrka och skilda säkerhetspolitiska vägval under blockbildningen 1948–49 hade de skandinaviska länderna i viktiga avseenden likartade säkerhetspolitiska förutsättningar. De var västländer i gränslandet mellan Öst och Väst, och kunde som småstater endast marginellt påverka den yttre miljön. Allt detta medförde likartade säkerhetspolitiska avväggningsfrågor för de tre länderna.

⁸ Se t.ex. Juhana Aunesluoma: *Britain, Sweden and the Cold War 1945–1954. Understanding Neutrality* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003), Stefan Ekecrantz: *Hemlig utrikespolitik: Kalla kriget, utrikesnämnden och regeringen 1946–1959* (Stockholm: Santérus, 2003), Ann-Marie Ekengren: *Av hänsyn till folkrätten: Svensk erkännandepolitik 1945–1995* (Stockholm: Nerénus & Santérus, 1999), Simon Moores: ”’Neutral on our side’: US Policy towards Sweden during the Eisenhower Administration”, *Cold War History* (April 2002), Charles Silva: *Keep Them Strong, Keep Them Friendly: Swedish – American Relations and the Pax Americana, 1948 – 1952* (Stockholm: University of Stockholm, 1999) och Kent Zetterberg: ”Skandinavisk samverkan: ’N-D-S-1945–1949’: En studie i militärpolitiskt samarbete, strategisk analys och den säkerhetspolitiska prövningen av ett skandinaviskt försvarsförbund mellan krigsslutet och Atlantpaktens bildande” i Kent Zetterberg (red): *Hotet från öster: Tre studier om svensk säkerhetspolitik, krigsplanering och strategi i det kalla krigets första fas 1945–1958* (Stockholm: Försvarshögskolan, 1997).

⁹ Se särskilt Ekengren: *Sverige under det kalla kriget 1945–1969* och Ulf Bjereld: *Hjalmarssonaffären: Ett politiskt drama i tre akter* (Stockholm: Nerénus & Santérus, 1997).

¹⁰ Bjereld, Johansson och Molin: *Sveriges säkerhet och världens fred....*

Den norske forskaren och politikern Johan Jørgen Holst hade redan under 1960-talet utvecklat det första begreppsparet, ”avskrekking og beroligelse”, medan forskaren Rolf Tamnes gjorde det andra begreppsparet, ”integrasjon og avskjerming”, allmänt vedertaget genom en artikel från 1980-talet. Holst menade att Norges säkerhetspolitik gentemot Sovjetunionen kunde beskrivas som en avvägning mellan avskräckning och ”beroligelse”, som vi översatte till förtroendeskapande. (Egentligen är det inte helt träffande eftersom ”rolig” betyder lugn på norska och ”beroligelse” därmed snarast nedlugnande.) Det norska medlemskapet i NATO tillhörde den avskräckande delen, medan det norska alliansmedlemskapets ”minimivillkor” skulle verka förtroendeskapande i förhållande till Sovjetunionen. I dessa minimivillkor ingick *base- og atompolitikken*, som innebar att Norge inte tillät utländska militärbaser och lagring av kärnvapen på norskt territorium så länge landet inte var angripet eller hotades av angrepp, och restriktionerna mot allierad militär verksamhet i den nordöstra delen av landet.¹¹

Tamnes menade att Norges säkerhetspolitik i NATO och i förhållande till sina allierade kunde beskrivas som en avvägning mellan integration och avskärmning. Å ena sidan lät sig Norge integreras i det västliga försvarssystemet för att öka västsidans, och därmed Norges egna, försvarsmöjligheter. Å andra sidan ville den norska regeringen avskärma landet från dessa strukturer för att bevara viss handlingsfrihet, vilket bl.a. gjordes genom en förhållandevis hård styrning av den allierade verksamheten på norskt territorium.¹²

Även om Sverige inte var medlem av NATO så gick det med fördel att omsätta begreppsparen till svenska förhållanden, ansåg Olof och jag. Sverige, Norge och Danmark hade en likartad hotbild: Sovjetunionen och dess allierade ansågs vara det centrala hotet mot ländernas existens. Den svenska regeringen agerade också *förtroendeskapande* gentemot Sovjetunionen och försökte samtidigt *avskräcka* den från angrepp genom bl.a. ett starkt nationellt försvar. Sverige, Norge och Danmark hade också samma syn på vilka länder de förväntade sig hjälp av i ett eventuellt krig: USA och dess allierade. Den svenska regeringen ansåg sig också behöva underlätta den eventuella hjälpen genom ett visst mått av *integration* i de västliga försvarsstrukturerna. Det var samtidigt ett grundläggande element i den svenska regeringens överväganden att inte binda sig för hårt vid västmakterna, bl.a. eftersom detta kunde hämma svensk handlingsfrihet och urholka neutralitetspolitikens trovärdighet. Dessa överväganden gav upphov till *avskärmning*.

Den stora, principiella skillnaden mellan svensk säkerhetspolitik å ena sidan och norsk och dansk å den andra kan enkelt uttryckt sägas ha varit att den svenska politiken innehöll ett större mått av avskärmning och förtroendeskapande och ett mindre mått av avskräckning och integration än Norges och Danmarks.

Men, frågade vi oss, hur integrerat var Sverige egentligen i de västliga försvarsstrukturerna och i vilken utsträckning avskärmade sig regeringen från dem? Vilken avvägning gjorde man mellan avskräckning och förtroendeskapande i

¹¹ Johan Jørgen Holst: ”Norsk -sikkerhetspolitikk i strategisk perspektiv” i *Internasjonal Politikk* (5:1966), och Rolf Tamnes: ”Integration and Screening. The two faces of Norwegian Alliance Policy, 1945–1986” i *FHFS notat* (5:1986).

¹² Tamnes: ”Integration and Screening”.

Sovjetpolitiken? Förändrades balansen inom och mellan begreppsparen över tid eller var avvägningarna förhållandevis konstanta genom hela det kalla kriget?

I boken gjorde vi en kronologisk genomgång av svensk säkerhetspolitik utifrån de två begreppsparen och de resultat som vi kom fram till var i stort sett följande:

- Under perioden 1945–1949, under vilken det kalla kriget växte fram, inriktades politiken i hög utsträckning på *förtroendeskapande* gentemot Sovjetunionen, även om avskräckningskomponenten inte saknades. Det starka försvaret är ett av de viktigaste tecknen på det senare. Mot väst, som var kraftigt militärt försvagat genom Storbritanniens krigsansträngningar och USA:s avrustning, kunde Sverige till en början inte luta sig för att balansera Sovjetunionen. Regeringen kunde tänka sig viss ekonomisk och politisk integration med västmakterna, men när det gällde renodlade säkerhetsfrågor låg tyngdpunkten helt klart på *avskärmning*. Så skulle det också fortsätta.
- Under det första kalla kriget, perioden 1949–1962, som var en tid av stark global spänning, var de svensk-sovjetiska relationerna mycket ansträngda. Trots detta låg tyngdpunkten i den svenska säkerhetspolitiken gentemot öst fortfarande på *förtroendeskapande* åtgärder. De stora satsningarna på försvaret, vilka kulminerade med 1958 års försvarsbeslut, bör dock ses som ett utslag av avskräckning. Under samma period utvecklades också en begränsad svensk *integration* i de västliga försvarsstrukturerna. Mest utvecklad var den med de skandinaviska grannländerna, med vilka planer utarbetades för eventuell samverkan i krig. Under slutet av perioden skärptes också neutralitetspolitiken, en skärpning som markeras av den s.k. Hjalmarsonaffären då regeringen tydligare än förut uttalade att neutralitetspolitiken var *ovillkorlig* snarare än ett instrument för framtida handlingsfrihet. Detta kan betecknas som avskärmning från väst.
- Under den s.k. avspännings- eller détenteperioden efter Kubakrisen, åren 1962–1979, fortsatte och förstärktes den *förtroendeskapande* politiken gentemot öst. De minskade försvarssatsningarna – i kombination med att hänvisningarna till understöd från väst vid ett angrepp från öst tonades ner betydligt i den försvarspolitiska doktrinen – innebar också en minskad vikt vid avskräckning gentemot öst. Samtidigt fortsatte den svenska *avskärmningspolitiken* gentemot Väst – särskilt på det verbala planet genom kritiken mot USA:s engagemang i Vietnam.
- Under det så kallade andra kalla kriget, 1979–85, då gamla motsättningar skärptes och ledde till en kraftigt ökad internationell spänning, var bilden mindre entydig. Tyngdpunkten på *förtroendeskapande* gentemot Sovjet och *avskärmning* gentemot väst var alltså där, men perioden präglades av relativt stark inrikespolitisk oenighet om utrikespolitiken. Motsättningarna begränsades delvis av att alliansfriheten fortfarande fungerade som en överdoktrin, och ingen förespråkade att man helt skulle överge någon av de säkerhetspolitiska strategierna till förmån för en annan. I försvarspolitiken fanns det dessutom, på ett helt annat sätt än i utrikespolitiken, tendenser till återskapad konsensus.
- Även under de sista åren av det kalla kriget, perioden 1985–1991, dominerade den *förtroendeskapande* politiken gentemot Sovjetunionen. Den ökade satsningen på avskräckning som visades i försvarspolitiken var snarast uttryck för att de beslut som man tagit i det andra kalla krigets hotande miljö först nu fick effekt. Samtidigt skedde en förhållandevis omfattande *integration* gentemot väst, särskilt genom EG-ansökan och närmandet till USA.

I princip kan man alltså säga att våra resultat pekade på att *förtroendeskapande* gentemot öst och *avskärmning* gentemot väst dominerade svensk säkerhetspolitik under hela det kalla kriget, och att *avskräckning* och *integration* av politiken verkade variera mer över tid. Sammanfattningsvis kunde vi alltså identifiera några tecken på kontinuitet och några tecken på förändring, även om resultaten var tentativa, särskilt när det gällde 1970- och 80-talen.

Vad har då hänt sedan dess? Har bilden klarnat? Har våra resultat från 2005 förstärkts eller försvagats?

Svensk säkerhetspolitik i supermakternas skugga anno 2011

Jag anser inte att den forskning som bedrivits, sedan jag och Olof publicerade vår bok, på ett grundläggande sätt har reviderat våra resultat. Däremot har den nyanserat dem på flera viktiga sätt. Forskningen sedan dess har främst fokuserat på Sveriges förbindelser med väst och det är alltså resultaten när det gäller avvägningen mellan integration och avskärmning som mest berörs.

Robert Dalsjö, som snart ska tala, visade i sin avhandling att integrationen i de västliga försvarsstrukturerna under 1970- och början av 1980-talet var större än vad jag och Olof trodde.¹³ Det är en viktig nyansering av våra forskningsresultat. Jag skulle också särskilt vilja lyfta fram hans begreppsanvändning när det gäller västkontakterna, som preciserar integrationsbegreppet på ett värdefullt sätt. I sin avhandling diskuterar Dalsjö systematiskt det svenska västsamarbetet i termer av extensivitet och intensitet och när det gäller perioden 1967–78 skriver han:

The overall picture, for this period, of the extent and intensity of measures for wartime cooperation with the West is one of stagnation; plans and physical measures undertaken in the previous period were largely maintained, but little new was added.¹⁴

Efter att ha läst Mikael Holmströms bok ordentligt anser jag att graden av integration höll i sig även under 1980-talet, även om den tog sig lite andra former. Personliga nätverk tycks ha ersatt en del av de planer som utformats på 1950-talet, men det fanns också förberedelser och konkreta planer för samverkan med väst i krig, t.ex. att samverkansgrupper skulle skickas till de viktigaste västliga huvudstäderna och att det fanns förberedda platser för samverkansofficerare från NATO i det svenska krigshögkvarteret.¹⁵

Om man lägger ihop Dalsjö's och Holmströms forskningsresultat får man alltså en bild av att den svenska integrationen i de västliga försvarsstrukturerna som etablerades under 1950-talet bar på mer av kontinuitet över tid, än svängningar över tid. Resultaten om avskärmningspolitiken gentemot väst har dock inte förändrats på något avgörande sätt.

När det gäller Sovjetpolitiken och avvägningen mellan avskräckningsåtgärder och förtroendeskapande åtgärder kan man säga att forskningen stärker våra huvudresultat. Både i Bjerelds, Johanssons och Molins arbete, och i Britt-Marie Mattssons arbete, betonas de förtroendeskapande åtgärderna som huvudlinje, även om både ubåtsfrågan

¹³ Dalsjö: *Life Line Lost*.

¹⁴ Dalsjö: *Life Line Lost*, s. 227.

¹⁵ Holmström: *Den dolda alliansen*.

och förstärkningen av försvaret i det kalla krigets slutskede kan tolkas som avskräckningsåtgärder.¹⁶

Jag ska också tillägga att det inom forskningsprojektet *Försvaret och det kalla kriget*, som leds av Kent Zetterberg, tillkommit en stor mängd värdefull forskning – cirka 30 publikationer – sedan jag och Olof skrev vår bok. Denna forskning har inte på något påtagligt sätt förändrat våra forskningsresultat, eftersom den främst rört försvarets inre förhållanden och inte dess yttre funktion i säkerhetspolitiken.

Vad återstår då att göra? Vilken forskning borde prioriteras under den kommande tioårsperioden?

Svensk säkerhetspolitik i supermakterna skugga anno 2020

För det första är perioden 1945–70 fortfarande betydligt bättre utforskad än perioden 1970–91 och i litteraturen om svensk säkerhetspolitik under det kalla kriget som helhet är, som nämndes inledningsvis, Sveriges relationer till västblocket mer välutforskade än dem till östblocket. Forskning om Sveriges relationer med Sovjetunionen och östblocket borde alltså prioriteras över allt annat, menar jag. Särskilt värdefullt skulle det vara att få tillgång till ryska arkiv från den tiden, något som nästan helt har saknats.

Jag skulle *för det andra* vilja prioritera en ökad perspektivrikedom i forskningen om säkerhetspolitiken under det kalla kriget. Det finns redan flertalet goda exempel, men de står i stort sett för sig själva och jag menar att mer omfattande och systematiska insatser skulle vara värdefulla.

Ett exempel är ett *inrikespolitiskt perspektiv*. I vilken grad har Sveriges agerande på det utrikes- och försvarspolitiska området bestämts av inrikespolitiska hänsyn? Fungerade den socialdemokratiska tolkningen av neutralitetspolitikens trovärdighetskrav (också) som ett instrument för att marginalisera högern/moderaterna? Hade moderaternas ”utmaning” mot socialdemokraterna i säkerhetspolitiken på 1980-talet (också) inrikespolitiska syften? Inom ramen för ett inrikespolitiskt perspektiv finns det också utrymme för studier av demokrati- och inflytandefrågor i säkerhetspolitiken.

Ett annat exempel är ett *byråkratiperspektiv*, d.v.s. ett perspektiv som utgår från förvaltningens roll vid utformningen av den svenska politiken, hur den säkerhetspolitiska byråkratins struktur och strävanden från de olika individer som ingick i den kan förklara den svenska politikens utformning. Perspektivet torde vara särskilt användbart för den som intresserar sig för inkonsekvenser och motsägelser i den förda politiken; ofta kan sådana vara resultatet av att olika grupper inom statsförvaltningen prioriterar olika mål.¹⁷

Ett tredje exempel är ett *ideologi- och identitetsperspektiv*. Flera författare har pekat på ideologiska och identitetsrelaterade faktorer som förklaring till Sveriges utrikespolitiska agerande. Alf W. Johansson har exempelvis identifierat neutralitet och modernitet som centrala byggstenar i Sveriges nationella identitet under efterkrigstiden, och Kristian Gerner och Ann-Sofie Nilsson har anfört socialdemokraternas socialistiska idébas som en viktig förklaring till såväl deras politik gentemot Sovjetunionen som deras stöd för

¹⁶ Bjereld, Johansson och Molin: *Sveriges säkerhet och världens fred* och Mattsson: *Neutralitetens tid*.

¹⁷ Ett utmärkt exempel är Wilhelm Agrells bok *Det välorganiserade nederlaget* (Stockholm: Ordfront, 1990).

socialistiska regimer och rörelser i tredje världen under det kalla kriget.¹⁸

För det tredje, och slutligen, skulle jag vilja prioritera utarbetandet av ett flerbandsverk om svensk säkerhetspolitik under efterkrigstiden. Trots omfattande forskningsinsatser under de senaste 20 åren saknas fortfarande ett översiktsarbete som bygger på primärkällor och som ansluter nära till de perspektiv och problemområden som präglat den svenska politiken. Detta beror inte primärt på att den samlade bild som genom forskningen föreligger skulle vara bristfällig, utan på att forskningen på det hela taget är ofullständig och svåröverskådlig. I jämförbara länder, t.ex. Norge och Danmark, har sådana projekt med stor framgång genomförts. Det är dags, tycker jag, att sätta igång med en svensk motsvarighet.

¹⁸ Alf W. Johansson: "Neutralitet och modernitet. Andra världskriget och Sveriges nationella identitet" i Bo Huldt och Klaus-Richard Böhme (red): *Horisonten klarnar. 1945 – krigsslut* (Stockholm: Probus, 1995), Kristian Gerner: "Konsekvenser för den svenska utrikespolitiken" i *Sovjetmyten i Sverige* (Stockholm: Timbro, 1992) och Ann-Sofie Nilsson: *Den moraliska stormakten: En studie av socialdemokratins internationella aktivism* (Stockholm: Timbro, 1991).

4. Vad vet vi? Vad är vi osäkra på? Vad vet vi inte? – Robert Dalsjö

Det har nu gått cirka 20 år sedan det började bli känt att Sverige under det kalla kriget haft ett hemligt militärt samarbete med västmakterna, som syftade till hjälp och samverkan i händelse av krig. Sedan dess har två offentliga utredningar behandlat frågan, doktorsavhandlingar och andra böcker och artiklar har skrivits, och ett betydande antal dokument har släppts fria. Vi har också haft en tidvis omfattande och ibland inflammerad debatt om de nya fynden och hur de bör tolkas.

Det finns nu både tillfälle och anledning att göra en inventering av forskningsläget och -diskursen: Vad vet vi? Vad är osäkert eller omtvistat? Vad är ännu okänt?

Att genomföra en sådan inventering med tillräcklig bredd och djup, och acceptans, kanske kräver ett eget symposium eller en konferens. Här gör jag bara ett eget försök till första ansats, avseende några av de viktigaste punkterna (att täcka alla detaljer går inte i detta format).

Vad vet vi?

- Sverige hade under det kalla kriget ett hemligt militärt samarbete med västmakterna som syftade till att förbereda västlig hjälp till Sverige och annan militär samverkan i händelse av krig.
- Det hemliga samarbetet låg inte i linje med den officiella säkerhetspolitiska doktrinen, som den uppfattades av samtiden och senare under det kalla kriget, även om det 1950-1959 fanns ett semantiskt kryphål i linjen, och även om det i militära dokument talades om hjälp utifrån fram till mitten av 1960-talet.
- Erlanders regeringar hade givit sitt godkännande till samarbetet, och hade sedan en viss insyn, bl.a. via föredragningar 1959 och 1963. Regeringens inre krets, inklusive stats- och försvarsministrarna, hade tätare kontakter och djupare insyn.
- Försvarsstabschefen var sammanhållande för samarbetet på svensk sida till 1970, då Stig Synnergren tog med sig denna syssla då han blev ÖB.
- En rad fysiska och organisatoriska åtgärder hade vidtagits. Med Norge och Danmark fanns bilaterala planer för samverkan på ett antal områden (DNS), säkert samband hade ordnats, och samverkansgrupper hade organiserats för att vid krigsfara sändas till västliga huvudstäder och staber.
- Samarbetet gällde i första hand Norge och Danmark, samt stormakterna Storbritannien och USA. Kontakter med Nato som organisation undveks vanligen, även om kontakter med Natos högkvarter för nordflanken och för Östersjöutloppen förekom.
- Skapande och upprätthållande av goda personkontakter mellan svenska och allierade högre officerare ansågs vara viktigt för att öka förmågan till samverkan i krig.
- Från västlig synpunkt var samverkan med Sverige viktig, på grund av Sveriges geografiska läge och starka försvar. Ett starkt Sverige som ville och kunde stå emot sovjetisk aggression ökade möjligheterna att försvara Natos nordflank. Britterna insåg detta med en gång, amerikanerna efter några år (1952).
- Luftoperativa faktorer var viktiga och drev på samarbetet, på både svensk och allierad sida. Från svensk sida ansågs att insatser med allierat bombflyg mot sovjetiska mål var den hjälp Sverige snabbast skulle kunna få. Man förutsåg också frambasering av allierat taktiskt flyg till baser i Sverige. Den svenska ledningen insåg att allierat bombflyg skulle flyga över Sverige, även i ett läge där vi stod

neutrala, och att det då inte skulle vara klokt att annat än symboliskt ingripa mot dessa överflygningar. Ur allierad synpunkt utgjorde Sverige med sitt starka flygvapen en jaktskärm för Norge, Danmark och Storbritannien mot sovjetiskt bombflyg. Sverige kunde också ge de allierade information om luftläget, inklusive förvarning om angrepp och – från FRA – signalspaningsdata om läget i det sovjetiska luftförsvaret. Britter, amerikaner och norrmän räknade med att kunna flyga genom svenskt luftrum utan nämnvärda problem.

- Flygsäkerhetssamarbetet Svenorda legitimerade upprättandet av sambandslinjer mellan svenska, norska och danska flygledningscentraler, och ”nödlandningsövningar” på varandras flygbaser.
- Norska stridsflygplan kunde landa, tankas och starta på svenska flygbaser, och ledas i svenskt luftrum. Eftersom Norges flygvapen använde plan som också användes av USA så kunde även amerikanskt flyg nyttja svenska baser.
- I svenska krigsspel, bl.a. vid FHS, övades en omfattande samverkan med västmakterna, innefattande framgruppering till Sverige av kärnvapenbärande flyg och kärnvapeninsatser mot mål i Sverige och i närområdet.
- Förberedelser hade gjorts för evakuering av regering och kungahus till Storbritannien eller USA och för upprättandet av en statsledning i exil. Marinchefen var högsta samverkansofficer i väst och skulle vara beredd att vara ÖB i exil. Stay-behind-verksamhet under svensk ledning, men i samverkan med väst, var förberedd.
- Såväl Eisenhower som Kennedyadministrationerna fattade formella beslut om att bistå Sverige i händelse av ett sovjetiskt angrepp.
- Det operativt inriktade samarbetet fortsatte även efter 1969, och den svenska politiska och militära ledningen fortsatte att räkna med västlig hjälp i händelse av krig.
- Den hårda svenska kritiken mot USA:s agerande i bl.a. Vietnam medförde inte att USA drog tillbaka sin säkerhetsgaranti. Man såg till strategiska realiteter.
- Från sent 1960-tal finns dock tecken på stagnation inom det operativt inriktade samarbetet, och under början av 1980-talet låter ÖB Lennart Ljung förstöra mycket av det planverk som fanns kvar. Inkommande befattningshavare (ÖB, CM, C Op2) informeras inte om det som varit.
- Under 1980-talet initierar försvarsstabschefen Stefenson informella kontakter med sina nordiska kollegor, med fokus i första hand på agerandet i kris (inte krig). Säkert samband upprättas.
- Under samma tid etableras också samarbete med stora västmakter avseende ubåtsjakt.
- Stay-behind och krigs-IB finns kvar även efter att andra delar av samarbetet avvecklats.
- Inom både den militära och den politiska ledningen krymper kretsen av invigda från cirka 1970. En viktig vattendelare är generationsskiftet inom regeringen, då Erlanders samtida, varav många haft kännedom, drar sig tillbaka. En annan viktig vattendelare är regeringsskiftet 1976, då statsminister Fälldin inte informeras om samarbetet av sin föregångare, och försvarsminister Krönmark bara fick veta en del.
- Efter Thunborgs avgång och Palmes död verkar inget statsråd ha känt till samarbetet, statsminister Carlsson informerades enligt egen utsago inte.
- Någon svensk militär operativ planering för en neutralitetssituation fanns inte förrän 1/7 1989, kort före Berlinmurens fall.
- Vid sidan av det operativt inriktade samarbetet fanns också samarbeten avseende underrättelser och teknik/materiel. Dessa samarbetsfält var separata från det

operativt inriktade, men hade beröringspunkter. Bl.a. användes underrättelsepersonal och -kanaler för hantering av operativa frågor, och materielsamarbete utgjorde täckmantel även för operativa kontakter.

- Underrättelse- och materielsamarbetena visar inte samma utveckling över tiden som det operativt inriktade. Trenden på dessa områden är tydligt att samarbetet intensifieras och expanderar.

Vad är vi osäkra på eller oense om?

- Tog regeringen offentligt avstånd från verksamhet som man i hemlighet godkände? (viss oenighet)
- Stred därmed det hemliga samarbetet mot den deklarerade säkerhetspolitiska linjen, eller linjen som den allmänt uppfattades? (viss oenighet)
- Gör det hemliga samarbetet att det finns anledning att i grunden revidera synen på Sveriges säkerhetspolitik och internationella ställning under det kalla kriget? (viss oenighet)
- Hur bör man bäst beteckna den dolda sidan av svensk säkerhetspolitik: återförsäkring, dubbelspår, dubbelspel eller dold allians? (oenighet)
- Kände den svenska politiska och militära ledningen till den amerikanska säkerhetsgarantin? (osäkerhet)
- Vilken roll spelade inrikespolitiska överväganden för säkerhetspolitikens formulering och bedrivande? (viss oenighet/osäkerhet)
- Var neutralitetspolitiken främst en konstruktion för fredstida bruk, eller trodde den politiska och militära ledningen att den skulle kunna hålla även i krig? (oenighet/osäkerhet)
- Bytte regeringen den svenska kärnvapenoptionen (som redan var på väg ut) mot en amerikansk kärnvapengaranti? (osäkerhet)
- Var den politiska och militära ledningen beredd på att gå över till västsidan redan innan Sverige hade angripits? (oenighet/osäkerhet)
- I vilken mån utformades/utrustades svenska flygbaser för att kunna ta emot allierat flyg? (oenighet)
- *Continuity or change?* Brast livlinan, eller glömdes bort, under första hälften av 1980-talet, eller tog den mest en annan form? Bör de samarbeten som fanns efter 1986 ses som en fortsättning, eller som restposter/fossil? (olika tolkningar)
- Ökade eller minskade det hemliga samarbetet Sveriges säkerhet? (viss oenighet/osäkerhet)

Vad återstår att utforska?

- Hur mycket visste ryssarna/östblocket? Att de kände till stora drag och viktiga delar förefaller klart, men hur mycket visste de? Visste de allt?
- Vilka konsekvenser fick västsamarbetet för rysk/östlig syn på Sverige och vår säkerhetspolitik? (vissa indikationer finns)
- Hur såg USA:s, Storbritanniens, Norges och Natos operationsplaner för Skandinavien ut? Hur förändrades de över tiden? Vilka planer inkluderade svenskt territorium eller svenska styrkor?
- Såg Nato/USA frambasering av taktiskt flyg till Sverige som en möjlig option, eller var det en svensk tanke gripen ur luften?
- Slutade Sverige någonsin att räkna med västlig kärnvapeninsats för sitt försvar? I så fall när och varför?

- Norges roll som kontaktkanal till Nato och företrädare för Sverige inom organisationen. (En del är utforskat av Magnus Petersson, men mer kan finnas)
- Hur såg samarbetet med Danmark ut? (Länge utforskat. Holmström har hittat en del, men mer borde finnas)
- Vilka planer för samverkan med väst fanns på regional (milo) nivå?
- När och hur/varför tappade UD:s ledning (tjänstemännen) kännedom om västsamarbetet?
- När informerades Palme om förberedelserna för västsamverkan, av vem, och hur mycket visste han?
- Kontakterna med Finland, på politisk och militär nivå. (Kronvall och Holmström har hittat en del)
- Sverige i brittisk säkerhetspolitik och försvarsplanering efter 1954.
- Underrättelsesamarbetet i större detalj, och dess kopplingar till det operativa samarbetet.
- Näringslivets roll. Att Wallenbergsfären hade en viktig roll bakom kulisserna är känt, men hur stor och hur viktig? Vad gjorde andra företag? Varför?
- Andra civila myndigheters roll – televerket, luftfartsverket osv.
- Fackets och SAP:s roll?
- Vad var krigs-IB egentligen?
- Vilken operativ förmåga hade stay-behind? Hur nära var kontakterna med västmakterna?
- Hur hade man tänkt lyfta ut regeringen och kungahuset? I vilket läge?
- Exil-högkvarteret i England eller USA. Hur såg det ut, var låg det, vilken status hade det? När etablerades det, hur länge fanns det kvar?
- Vilka problem vållade de alltmer divergerande spåren i svensk utrikes- och säkerhetspolitik för dem som var satta att utforma och utföra den, såväl de som var insatta och skötte det hemliga samarbetet, som de som skötte den öppna politiken, samt de som hade insikt i båda? Gjorde okunskap och hemlighetsmakeri att Sverige hoppade i galen tunna/satte foten fel?
- Vilka överväganden gjordes i regeringens inre krets när man drog in försvarsfrågorna i Hjalmarsonaffären, och när man godkände den formulering som innebar ett kategoriskt avståndstagande från varje form av förberedelser till samverkan med väst? Kände Palme vid denna tidpunkt till samarbetet?
- Vilka konsekvenser på kort och lång sikt fick det klimat av ortodoxi inom säkerhetspolitiken som etablerades i samband med Hjalmarsonaffären? Kan frågornas känslighet förklara svenska universitetets låga intresse för konkret säkerhetspolitik?

5. Säkerhetspolitik vid Ginnungagapets rand – Karl Molin

Inledning

Utgångspunkten för det följande resonemanget är att den svenska regeringens säkerhetspolitik under kalla kriget arbetade med två olika tidsperspektiv: det ena var den period av fred som man faktiskt levde i, det andra det krigstillstånd som eventuellt skulle komma. Krigstillståndet var i sin tur uppdelat i två delar: i den första har stormaktskrig utbrutit i Sveriges närområde, i den andra har Sverige angripits. En stor del av den forskning som hittills bedrivits om perioden har handlat om vad Sverige skulle ha gjort under detta eventuella krigstillstånd. Inte minst har man diskuterat i vilken mån förberedelser för att överleva ett angrepp kan ha påverkat möjligheterna att inta en neutral hållning under den tidigare fasen då krig utbrutit men Sverige inte angripits. Man har också diskuterat bristerna i regeringens sätt att utåt presentera den politik man tänkte sig föra under detta krigstillstånd. Det är den diskussionen jag kort skulle vilja kommentera. Min synpunkt är att det är dags att flytta fokus från personer till strukturer.

Jag vill också kommentera balansen i forskningens intresse mellan de två tidsperspektiven. Vad jag vill ha sagt är att intresset hittills till stor del riktats mot den politik som handlade om förberedelser för det eventuella krigstillståndet och att det nu är angeläget att öka vår kunskap om den politik som syftade till att bevara och fördjupa det fredstillstånd som man faktiskt levde i.

Krigsperspektivet

I ett av de avslutande kapitlen av sin stora memoarsvit kom Ernst Wigforss in på debatten om neutraliteten. Han skrev att man kunde både förstå och respektera skälen för att Sverige skulle gå med i en västallians. Men, fortsatte han, hade man valt neutraliteten ”skulle dess kanske väsentligaste värde försvinna, om den genom våra egna handlingar eller yttranden kom att uppfattas bara som ett sken”. Som exempel på uttalanden som inte var förenliga med den valda politiken nämnde han förklaringar om samhörighet med väst som gavs en sådan form ”att de på båda sidor måste uppfattas som en antydning att hela alliansfriheten inte var att ta riktigt på allvar”.

Wigforss’ reflektioner handlar om det som här kallas krigsperspektivets första del, alltså det läge då stormaktskrig utbrutit, men Sverige inte angripits. Sveriges möjlighet att i det läget undgå att dras in i kriget skulle, enligt ”neutralitetsgrammatiken”, gå förlorad om de krigförande inte litade på den deklarerade neutralitetsavsikten. Att övertyga om att Sverige tänkte stå fast vid sin avsikt blev därmed en första rangens uppgift för svensk säkerhetspolitik. Kanske var den uppgiften viktigare för Sverige än för andra neutrala stater. Den svenska neutralitetsavsikten var inte, som den österrikiska, inskriven i författningen i enlighet med en internationell överenskommelse och den var inte garanterad i en av stormakterna undertecknad traktat som den schweiziska. Den svenska neutraliteten var, som dess företrädare med stolthet förkunnade, självvald och det var ”vi själva” och inga andra som definierade dess innebörd. Men detta var inte ett besked som tillfredsställde en misstänksam lyssnare i Moskva. Det svenskarna själva valt kunde de ju också själva välja bort.

Skulle omvärlden ta den svenska neutralitetspolitiken för given i sina kalkyler måste den lita på att den skulle ligga fast även om en ny regering kom till makten. För att göra

den prognosen trovärdig krävdes enighet bland alla de stora politiska partierna. Alla måste sluta upp bakom neutralitetsdeklarationerna. Ingen fick uttala sig om Sveriges agerande i ett framtida krig på ett sätt som drog neutralitetsavsikten i tvivelsmål.

Det låg alltså i neutralitetspolitikens natur att en fri debatt mellan partierna om Sveriges agerande i ett krigsläge inte var möjlig. Valde man neutralitetspolitik valde man också ett visst mått av konformism eller tystnad i sådana frågor. Dessa avvikelser från demokratiska ideal om öppen och fri åsiktsbildning var en oundviklig följd av valet av säkerhetspolitik. Lyssnaren i Moskva var en realitet som ingen kunde nonchalera.

Också uttalanden rörande den andra delen av krigsperspektivet, den del som avser ett läge då Sverige angripits och neutraliteten misslyckats, ansågs kunna påverka den osynlige lyssnarens bedömningar. Man kunde kanske tyckt att han inte behövde bekymra sig om den saken eftersom det handlade om förberedelser för ett läge då neutraliteten var överspelad. Men tanken var att om Sverige tillsammans med västmakterna gjorde upp planer för gemensamt försvar mot Sovjet skulle det leda till misstanken att Sverige, även utan att vara angripet, skulle stödja sin tilltänkte vapenbroder. Regeringen deklarerade länge öppet att man hoppades på hjälp utifrån om landet skulle anfallas men hade problem med hur man skulle förhålla sig till förberedelser för att ta emot denna hjälp. Den valde att godkänna att Sverige på egen hand, utan att ingå avtal eller göra gemensamma planer, förberedde sig för att ta emot hjälp från väst. Men samtidigt ansåg regeringen uppenbarligen att lyssnarna i Moskva skulle tappa förtroendet för neutraliteten om man tydligt presenterade denna linje. Resultatet blev ett uttalande (1950) som tydligt tog avstånd från gemensamma stabsförhandlingar och gemensamma försvarsplaner utan att säga något om ensidiga och icke förpliktande förberedelser.

Valet av neutralitetslinjen förde alltså med sig regler för den partipolitiska debatten som alla förväntades respektera. För regeringen gällde dessutom att den var tvingad att reagera mot tydliga regelbrott. När högerledaren Jarl Hjalmarson i början 1950-talet började tala om militär samverkan med Norge och Danmark och om att neutraliteten skulle gälla endast så länge det skandinaviska området inte utsattes för angrepp, kunde regeringen inte underlåta att reagera, eftersom det kunde ha tolkats som om den ansåg att sådana åsikter låg inom den deklarerade politikens ram. Resultatet blev till en början ordskiften som till synes slutade med att högerledaren rättade in sig i ledet. Konflikten fördes upp på en ny nivå när Östen Undén sommaren 1959 fick en semesterregering att utesluta Hjalmarson ur den svenska FN-delegationen.

Regeringen ägnade under hösten 1959 mycket energi på att formulera sin syn på neutralitetspolitiken och försöka få högerledaren att instämma eller åtminstone tystna. En tvistefråga gällde förberedelser för att ta emot hjälp sedan Sverige angripits. Regeringen ville markera att överläggningar om militär samverkan med Nato-länder inte var tillåtna men ville inte utåt vidgå att Sverige faktiskt förberett sig för att ta emot hjälp. Resultatet blev en grammatiskt haltande formulering om att ”förberedelser och överläggningar för militär samverkan med medlemmar av en stormaktsallians” var uteslutna. Formuleringen är enligt min mening medvetet otydlig snarare än medvetet lögnaktig, som många anser, men det viktiga här är att regeringen när den försökte tvinga in högerledaren i ledet fullgjorde en uppgift som var en ofrånkomlig följd av att man en gång valt neutralitetslinjen. Lyssnaren i Moskva måste övertygas om att

neutralitetspolitiken inte var ett sken. När Erlander i efterhand skrev att ”striden var oundviklig” hade han rätt.

Exakt hur den osynlige lyssnaren tänkte visste ingen, och förvisso kan man fråga sig om regeringen inte ibland utnyttjade denna osäkerhet till sin egen fördel. Man kan tycka att det fanns ett element av uppgörelse med en farlig politisk konkurrent i striden med Hjalmarson. Det är också möjligt att uppgörelsen kunde ha skett i andra former. Men det är som sagt svårt se att den hade kunnat undvikas.

Även om man alltså inser att regeringen handlade under tvång finns det ingen anledning att dölja den ur demokratisk synvinkel betänkliga drag av ostracism som präglade uppgörelsen. Det är rimligt att fråga sig om det inte gått att hålla lyssnaren i Moskva lugn med andra metoder. Ett möjligt svar är att regeringen kunde ha gjort mer för att göra oppositionspartierna delaktiga i utrikespolitiken. Högerledaren var inne på det spåret under riksdagsdebatten i november 1959. Han hänvisade där till det utlåtande som utrikesutskottet enats om våren 1956 i anledning av en kommunistisk motion om permanent, stormaktsgaranterad neutralitet. Utskottet skrev att syftet med alliansfrihet var att inte ”förminska möjligheten” att stå utanför en stormaktskonflikt. Det var en formulering som framställde neutralitet i krig som en möjlighet bland flera. Sverige avsåg sig inte sin handlingsfrihet. Denna av alla godkända formulering upphävdes senare samma år när regeringen i en kommuniké lanserade formeln ”alliansfrihet i fred, syftande till neutralitet i krig”. Hjalmarson konstaterade att regeringen hade beslutat om den nya formuleringen helt på egen hand. Hans kommentar till detta var att det ”aldrig [kan] komma ifråga att landets demokratiska partier ... skulle vara förpliktigade att visa blind hörsamhet mot utrikespolitiska doktriner, tillverkade bakom statsrådsberedningens stängda dörrar”.

Av Hjalmarsons kommentar kan man möjligen dra slutsatsen att han skulle haft lättare att stödja regeringens linje om hans parti varit med om att utforma den. Man kan tänka sig att regeringen använt utrikesnämnden, eller partiledarmöten, för förtroliga överläggningar mellan partierna om hur neutralitetspolitiken borde presenteras för omvärlden. Å andra sidan var sådana överläggningar ingen garanti för samförstånd. Risken fanns att de bara skulle bekräfta klyftan mellan handlingsfrihetslinjens och förutsägbarhetslinjens respektive anhängare.

En annan fråga gäller om inte regeringen kunde ha gjort mer för att förklara sin politik. Hade det inte varit möjligt att förse det politiska fotfolket med mer konkret och korrekt information? I riksdagsdebatten 1959 uttalade sig socialdemokraten Lundberg på ett sätt som visar att han utgick från att Sverige i alla lägen skulle försvara sig utan hjälp utifrån och att han ansåg det närmast landsförrädiskt att påstå något annat. Sådana uppfattningar verkar ha vunnit spridning, vilket i sin tur förklarar de indignerade reaktionerna, när det till sist uppdagades att Sverige haft omfattande kontakter med västmakterna. Man undrar vad som sades vid interna partimöten och om inte en mer nyanserad ”folkupplysning” varit möjlig. Här finns utrymme för mer forskning.

Fredsperspektivet

Neutralitetslinjen motiverades av landets önskan att undgå krigets förödelse. Men den motiverades också av en förhoppning om att Sveriges neutralitetspolitik skulle vara till gagn för fred och avspänning. Wigforss skrev 1954 att Sverige bäst gagnade freden om det som ”en neutralitetens ö” i någon liten mån kunde minska spänningen genom att

minska de omedelbara friktionsytorna. Det var en motivering för neutralitetslinjen som fullt medvetet sköt undan krigsperspektivet. Den var inriktad på vad som kunde göras ”innan dagen flytt, medan freden ännu var bevarad”.

Wigforss ställde frågan om det i denna inriktning på det fredstida arbetet fanns ett drag av flykt från det skrämmande framtidsperspektiv, som ett krig i atombombens tidevarv erbjöd. Hans svar var att inriktningen mot fredsperspektivet möjligen kunde ses som en ”vägran att planera för vår roll i detta mörka ginnungagap av allmän förstörelse”. Men, kan man tillägga, var det fråga om flykt var det också flykt från andra problem än det apokalyptiska krigsperspektivet. Som framgått var debatterna om Sveriges agerande i händelse av krig fulla av utrikespolitiska fallgorpar och inrikespolitiska spänningar.

Vad Wigforss framför allt tänkte på när han talade om neutralitetens betydelse för freden, var säkerligen att den kunde bidra till lugn och avspänning i det nordiska hörnet av Europa. Undén var i sina tal ibland inne på samma tanke men oftast i anspråkslösa formuleringar. Senare kom ganska självsäkra uttalanden om Sveriges betydelse för stabiliteten i norra Europa att ingå i den ortodoxa neutralitetsliturgin.

Men mot slutet av 1950-talet vidgades frågan om den svenska politikens betydelse för freden. Borde inte Sverige ta ett större ansvar för världens affärer? Svaret blev då att Sverige bidrog till de internationella strävandena för fred och avspänning i världen, bland annat genom att åta sig olika medlings- och övervakningsuppdrag. Undén förklarade i mars 1960 att Sverige i FN och andra organisationer deltog i ansträngningarna att säkra freden och åstadkomma stabilare ekonomiska och sociala förhållanden i hela världen. Han avslutade också sin karriär med att i FN presentera en plan för att stoppa spridning av kärnvapen. Ändå var det var först under efterträdaren Torsten Nilsson som inriktningen på att bevara och fördjupa freden gavs ett programmatiskt uttryck. Det skedde i ett tal inför Paasikivisamfundet i Helsingfors i mars 1965.

Nilssons tal hade titeln ”Neutralitet som praktisk politik i dagens värld” och han var tydlig med att han ansåg att dagens värld var relativt stabil. Hotet om ett atomvapenkrig som kunde betyda slutet för den mänskliga civilisationen hade lett till att stormakterna uppträdde med större försiktighet i sina mellanhavanden. Ett visst mått av lugn och avspänning hade inträtt. Han ansåg sig därför kunna anslå en ton av optimism och tillförsikt. Hans tal handlade också till stor del om hur Sverige kunde bidra till avspänningen och också långsiktigt minska risken för krig.

Nilssons resonemang bottnade i ett internationaliserat säkerhetsbegrepp. Vår tid var, menade han, en tid av integration – politisk, social och ekonomisk – och behovet av samarbete och solidaritet över nationella gränser och rasgränser blev allt tydligare. Han fortsatte:

En följd av nationers och folks ömsesidiga beroende är att ett utvidgat *internationellt* samarbete framstår alltmer som ett *nationellt* intresse. En kris var som helst i världen som hotar freden är ett hot mot oss alla. I dagens värld måste nationellt intresse ges en annan och bredare tolkning än vad som var fallet för en kort tid sedan.

Detta vidgade säkerhetsbegrepp förstärkte ytterligare betydelsen av det svenska engagemanget för FN, manifesterat bland annat genom deltagande i fredsbevarande operationer och i nedrustningsförhandlingarna i Genève. Också svenska insatser för att

klyftan mellan fattiga och rika gagnade enligt Nilsson den nationella säkerheten. Det var därför i linje med svenska intressen och ideal att bidra till snabb ekonomisk utveckling i den del av världen som levde i fattigdom och nöd. Genom att stödja FN:s utvecklingsorgan markerade Sverige att utvecklingsländernas ekonomiska utveckling var en angelägenhet för världens alla länder. Samtidigt engagerade sig Sverige i olika bilaterala utvecklingsprojekt. Sveriges ställning som icke-kolonial makt var i det sammanhanget en stor tillgång.

En fråga som Nilsson inte nämnde men som i själva verket bättre än de flesta illustrerade hans tes om globalt ömsesidigt beroende och om internationellt samarbete som ett nationellt intresse är miljöfrågan.¹⁹ 1967 lade den svenska FN-delegationen förslag om en stor konferens om behovet av att främja internationellt samarbete till skydd av miljön och 1972 hölls den första stora internationella miljökonferensen i Stockholm.

Torsten Nilssons internationaliseringsperspektiv är ett uttryck för det som brukar kallas den ”aktiva utrikespolitiken” och som ofta förknippas med ett engagemang för problem och konflikter på främmande kontinenter parad med ett visst ointresse för det europeiska närområdet. Det är säkert också riktigt att Europas affärer länge betraktades med misstro av den socialdemokratiska regeringen. Men vad som ännu inte riktigt uppmärksammats är den förändring i hållningen som inträdde sedan tyska socialdemokraterna under ledning av Willy Brandt tagit över makten i Bonn. Brandts ”Ostpolitik”, med dess ambition att skapa avspänning i Europa genom att erkänna rådande gränser och samtidigt göra gränserna porösa genom att öka handel och mänskliga kontakter, påminde i viss mån om den brobyggnadspolitik som praktiserats i Sverige och Norge under de första efterkrigsåren. Den nya tyska linjen vann också stark sympati bland de svenska partivännerna. Palme uttalade i ett tal i augusti 1971 sitt stöd för Brandts politik och påminde i samma andetag om vikten av att Sverige erkände sin europeiska identitet. Vi tillhör Europa, på gott och ont, förklarade han.

Den svenska regeringen insåg också att Brandts Ostpolitik hade skapat förutsättningar för att den av Finland föreslagna europeiska säkerhetskonferensen (ESK) skulle kunna bli verklighet. Efter en något trevande inledning kom svensk utrikesförvaltning att engagera sig djupt i den process som ledde fram till konferensens slutakt kunde undertecknas i Helsingfors 1975. Deltagandet i ESK-processen var under flera år en kanske inte så uppmärksamman men inte desto mindre central del av den svenska säkerhetspolitiken.

Kort sagt: det regeringen försökte göra ”innan dagen flytt, medan freden ännu var bevarad” växte ut till en mångfacetterad och betydelsefull del av svensk säkerhetspolitik. Den är delvis utforskad men bara delvis. Mycket återstår att göra.

Avslutning

För att sammanfatta:

A) Den del av den svenska neutralitetspolitiken som handlade om Sveriges agerande i händelse av krig i närområdet, respektive krig där Sverige blivit angripet, lades fast i

¹⁹ Att se miljöfrågan som en säkerhetsfråga är, såvitt jag kan se förenligt också med en ortodox definition av säkerhetsbegreppet som Nils Andéns: ”...sammanfattande beteckning på en stats politiska styrda aktiviteter i syfte att kunna förverkliga sina mål också i situationer där den ställs inför hot från andra aktörer, särskilt från andra stater, i det internationella systemet”.

formler som upprepades år från år utan annat än marginella ändringar. Neutralitetsavsiktens trovärdighet krävde att alla politiska partier bekände sig till dessa formuler och att de i övrigt inte sade något som kunde tänkas tolkas som att dessa bekännelser inte var att lita på. Sådana debattrestriktioner innebar givetvis problem från demokratisk synpunkt. Frågar man hur regeringen hanterade dessa problem kan det vara rimligt att diskutera om den inte kunde varit tydligare i förhållande till allmänna opinionen och mer inkluderande i förhållande till oppositionen. Det är angeläget att rikta ytterligare forskningsinsatser mot dessa frågor.

Men det vore synd att då låta intresset för att betygsätta enskilda politiker skymma det faktum att alla regeringar skulle ha stått inför samma problem och ingen skulle ha hittat en enkel lösning. Erfarenheterna från kalla krigets utrikesdebatt kommer att vara en given referensram nästa gång möjligheterna att demokratisera utrikespolitiken kommer upp till debatt, och då vore det bra om det framgick att problemen inte bara hade med personer utan också, och kanske framför allt, med strukturer att göra.

B) Den del av neutralitetspolitiken som handlade om Sveriges agerande i fredstid kom efter det tidiga 1950-talets krigsstämningar att växa i betydelse. Det militära försvaret var fortfarande viktigt eftersom det ansågs ha en fredsbevarande funktion, men politikernas fokus flyttades till andra politiska projekt som syftade till att långsiktigt stärka freden. Torsten Nilssons formulering från 1965 om internationellt samarbete som nationellt intresse vittnar om att ett utvidgat säkerhetsbegrepp var under utveckling. Inte bara medlingsinsatser, deltagande i fredsbevarande operationer och engagemang i nedrustningsarbete sågs som bidrag till den nationella säkerheten utan även fattigdomsbekämpning och andra former av utvecklingsbistånd. Miljöfrågorna nämndes inte av Nilsson men hans resonemang äger tillämpning även på dem. Vidare måste noteras att Sverige genom uppslutningen bakom Brandts Ostpolitik och engagemanget i ESK-processen återupptog något av de första efterkrigsårens brobyggarpolitik. Också här var det lätt att konstatera att internationellt samarbete var ett nationellt intresse.

Denna fredspolitik var för samtiden förknippad med neutralitetspolitiken. Sverige ansåg att den gav ett förtroende som kunde utnyttjas i en rad olika fredsbefrämjande sammanhang. På det sättet gav fredspolitikerna en ny och mer positiv bild av den ofta kritiserade neutralitetslinjen.

Ett syfte med att understryka fredspolitikens betydelse är att visa på forskningsområden som ännu bara är fläckvis belysta. Till skillnad från den mycket omskrivna neutralitetsavsikten är det här fråga om viktiga problem som ännu är högst aktuella.

6. Den dolda alliansen – Mikael Holmström

Kvällen den 28 februari mördas Sveriges statsminister Olof Palme. De första timmarna efter mordet är det oklart vad som händer. Det talas om flera gärningsmän. Är skotten inledningen på en statskupp eller rentav ett anfall mot Sverige?

Detta är före mobiltelefonernas och Internets genombrott. På Försvarsstaben, som höjt den militära beredskapen ringer telefonen i gryningstimman hos Överbefälhavaren Lennart Ljung. Det är viceamiral Per Rudberg som just fått reda på mordet. Han lämnar ett kryptiskt besked till general Ljung: ”Om det behövs är jag klar”

Vad betydde det? Jo, amiral Rudberg som alltid hade en väska ”halvt packad” anmälde att han var redo att åka till Washington och där vara högste svensk på plats. Hans topphemliga krigsuppgift var att förankra livlinan till Sveriges inofficiella skyddsmakt: supermakten USA, Nato-alliansens viktigaste land. Om läget skärptes hade fler officerare hemliga krigsplaceringar i Washington och ytterst skulle fem svenska statsråd kunna bilda en exilregering där.

Detta skedde alltså 1986, samtidigt som formeln ”Alliansfrihet i fred syftande till neutralitet i krig” trummats in i svenska folket hårdare än någonsin under kalla kriget. Statsminister Olof Palme var den som allra största eftertryck talat om ”en fast och konsekvent neutralitetspolitik”. Han hade slagit fast att vi ”inte ens under starkt yttre tryck skulle frångå” alliansfrihet och neutralitet. Det är något av historiens ironi att det var just tryckvägen från hans mördares kula som sånär rullat ut livlinan västerut.

Detta är en av de paradoxerna när Sveriges dolda Nato-band ända in till 1990-talet nu kan beskrivas öppet.

Det nya i boken ”Den dolda alliansen – Sveriges hemliga Nato-förbindelser”?

Vad är då nytt i boken *Den dolda alliansen*? Det första är de långa linjerna, kontinuiteten.

Jag kan visa att det finns en betydande kontinuitet i Sveriges dolda västförbindelser från de Skandinaviska försvarsförhandlingarna 1948-49 och 1950-talets avtal med Natoländerna Danmark och Norge, över hela det kalla kriget inklusive dess slut 1989-90 och ända in i vår tid.

Nils Gyldén ingick i *Neutralitetspolitikkommisionen* (NPK) som endast fick utreda tiden fram till 1969, alltså eran Tage Erlander. En del av de förberedelser som kommissionen beskrev i början av 1950-talet, men sedan tappade bort, genomfördes och var i kraft hela kalla kriget ut – det gäller t ex planerna för att med Danmark spärra Öresund.

Rolf Ekéus genomförde *Säkerhetspolitiska utredningen* (SPU) som granskade regeringarna Palme, Fälldin, Ullsten och Carlsson, d.v.s. 1970- och 80-talen. Under den tiden slogs fast att neutralitetspolitiken var orubblig. ”Alla förberedelser och överläggningar syftande till militär samverkan i krig är självfallet uteslutna”, löd regeringens linje. Ord och handling, retorik och verklighet stämde överens, enligt ambassadör Rolf Ekéus utredning *Fred och säkerhet* från 2002. Men detta stämmer inte, framgår det av min bok.

Med ökad internationell spänning från 1970-talets slut intensifierades istället Sveriges hemliga kontakter med Nato-länderna. Det visar mina intervjuer med 140 nyckelpersoner från det kalla krigets två sista årtionden. Intervjuerna har genomförts i Sverige, Norge, Danmark, Finland och USA. Även en rad dokument som hittills varit hemliga återges i boken.

I min bok visar jag att ett omfattande och dolt samarbete pågick mellan Sverige och Nato-länderna hela kalla kriget ut. Det var en dubbelpolitik.

Magnus Petersson lyfte fram i sin avhandling *Brödrafolkens väl* fram bland annat att de avtal som slöts med Norge och underrättelsesamarbetet fram till 1969, som är Peterssons slutår. Jag kan visa att samarbetet fortsatte, om än i något ändrade former.

Robert Dalsjö drev i sin doktorsavhandling *Life Line Lost* tesen att västkontakterna under 1970- och 80-talet vittrade bort, livlinan ruttnade. Jag har gått vidare där han slutade och skulle vilja påstå att livlinan inte förtvinade utan förändrades.

Det innebar intensifierade – men informella – kontakter, d.v.s. hemliga möten mellan diplomater och officerare i nyckelpositioner.

Karl Molin, Ulf Bjereld och Alf W Johansson bygger sin bok *Sveriges säkerhet och världens fred* när det gäller västsamarbetet till tämligen stor del på Rolf Ekéus slutsats att operativa förberedelser inte förekom. Här har jag en helt annan bild.

Det andra nya i min bok är nämligen omfattningen och djupet av de dolda förberedelserna med västmakterna.

Att Sverige på något sätt samarbetat med Nato är numera rätt så känt. Vad är då nytt och fram till bokens utgivning okänt? En hel del, vill jag hävda. Tiden tillåter inte att ta upp allt i detta anförande, jag nöjer mig med några exempel.

Vietnamkriget och regeringen Palmes kritik av USA:s krigföring där ledde ju till frysta diplomatiska förbindelser mellan länderna 1972–74. Mindre känt är hur svenska officerare samtidigt av regeringen 1973 beordrades till Amerika för utbildning och för att i tysthet stärka de militära banden och vapenbrödraskapet med USA. Här behandlades de som *allied officers* och drog lärdomar av USA:s bombräder över Vietnam – samma bombningar som Palme jämförde med nazisternas förintelsläger.

Efter regeringsskiftet 1976 etablerades under statsminister Thorbjörn Fälldin ett topphemligt sambandsnät till Nato-grannarna Danmark och Norge för krig och kris. Boken visar hur 1950-talets hemliga skriftliga avtal med Nato-grannarna efterhand fortsatte genom ett mönster av hemliga möten. Nyckelpersoner möttes en gång i halvåret i varandras länder. Officerare i högkvarterens operationsledningar reste i civila kläder och reseräkningarna brändes. På så sätt var nyckelpersonerna kända av grannens försvarsstab och hölls uppdaterade om varandras försvar och knöt personliga band. Detta gällde i viss mån även Finland.

I ”bastusamtal” som inte hölls på ministerierna utan på ambassaden i värdlandet möttes ledande officerare och diplomater regelbundet med Nato-grannen Norge, respektive

Finland. Vid kriser aktiverades nätverken, som under Polenkrisen 1980. Då landar Norges försvarsstabschef i civila kläder i Stockholm med hemliga Nato-dokument, spaningen mot Sovjet samordnas med Nato-länderna.

Varje sekund existerade också en slags informell underrättelseallians. Boken visar konkret hur viktigt FRA är, som i realtid sände uppfångade signaler västerut. Sverige fick del av USA:s spaningsflygningar och lämnade data från HMS Orion till USA, bekräftar ansvariga politiker.

Under täckmanteln flygsäkerhetssamarbete övades jaktstrid och basering av Nato-flyg i Sverige. Därmed kunde också teleförbindelser mellan ländernas högkvarter moderniseras.

Hur skulle då Sverige i ett hotande läge kunna svänga om från neutralitetspolitik till samverkan med Nato? Svaret är att detta övades i hemliga krigsspel som jag kunna följa ända fram till 1989. Här övades officerare för samverkan med Nato i krig. Även samhällets toppar, 7 300 nyckelpersoner, förebereddes mentalt för detta. Här finns ännu en paradox: Medan den officiella politiken till en del var ett spel för folket, så övades den verkliga politiken vid krig i spelen.

Inte endast marinchefen skulle i ett hotande läge bege sig till USA. Svenska nyckelpersoner, t.ex. Volvochefen P. G. Gyllenhammar, hade i största hemlighet sina krigsplaceringar i olika Nato-länder som Västtyskland och Storbritannien. Många visste inte om sin hemliga placering, medan åtminstone en svensk överste som hade sin krigsplacering utanför München berättar om repövningar med sin tyske motpart. Detta sker under 1980-talet.

Även det i det allra hemligaste i försvaret, den så kallade Zonen, Högkvarterets krigsuppehållsplats, fanns operativa förberedelser för västsamverkan: rum för officerare från NATO.

Det kanske bör påpekas att inget exilhögkvarter fanns planerat i östra Europa. Någon försvarsplan för politikens huvudlinje, svensk neutralitet, fanns nämligen inte, utan försvaret var endast ”taggat åt ett håll”, bekräftar en försvarsminister.

I Skåne var svenska minfält, ubåtslingor och kustartilleribatterier samordnade med Nato-grannen Danmark för att snabbt stänga till Öresund.

I Östersjön fanns en uppdelning, en ubåtslinje, mellan svenska ubåtar och Natos i krig, ända in på 1990-talet. Natos ubåtar följde redan i fred i särskilda *lanes* i vattnet. Västtyskland fick i Generalstabsövning 1964 överta marinens Orrfjärdsbas i Gryts skärgård för sina ubåtar, tankar som av allt att döma var aktuella även under 1980-talet. Sverige genomförde också ända in på 1990-talet ubåtskränkningar av Sovjetunionen – en hittills okänd dimension i svensk ubåtsdebatt.

I Norrbotten lämnades en lucka för Natos flyganfall och markstyrkor. Hur kommando skulle överföras till Nato och hur operationsgränser dras övades i krigsspelen.

Flygförare från Nato-länderna vittnar om att deras flygvägar gick över Sverige mot Sovjet.

Neutralitetspolitikens trovärdighet var central i svensk debatt, men den hade mycket låg trovärdighet i omvärlden. Inte ens de allra bäst informerade utländska politikerna, de socialdemokratiska nyckelministrarna i Norge och Danmark trodde på någon svensk neutralitet i krig, vittnar de om i boken.

Sovjet trodde inte på neutralitetspolitiken som sågs som ett dubbelspel. Trots svenskt tal om en fast och konsekvent neutralitetspolitik så spelade Sverige i hemlighet i själva verket ut Nato-kortet när Sovjet pressade: ”vad har ni att vinna på att vi går över till Nato?”.

USA såg Sverige som ”Natos sjuttonde medlem”. USA:s säkerhetsgaranti till Sverige blev tack vare Ekéus utredning förtjänstfullt känd 2002 – men inte garantins innebörd vid ett krig. Min bok visar att USA kunde hjälpa Sverige redan vid ett allmänt krigsutbrott i Europa – alltså före ett angrepp riktat direkt mot Sverige.

Först kunde mindre elitförband, Special Forces, komma. Sedan kunde US Air Force landa med stridsflyg på svenska baser inom 6–8 dygn (lika snabbt som till Nato-länderna Danmark och Norge). Eftersom det svenska flygvapnet skulle spridas ut på krigsbaser så kunde huvudbaserna med sina depåkompanier fungera som utgångsbaser för flyg från USA som landade i Sverige och gjorde sina angrepp från dessa så kallade *Initial Deployment Bases*.

Marinkåren, US Marines, med sina flygstridskrafter och markförband kunde sättas in i Skåne eller Norrland för att stoppa en sovjetisk framstöt.

Ett dolt svenskt flygförband, Flyghet 66, genomförde både exfiltration och infiltration med Nato-agenter fram till 1997.

Om Sverige ockuperades fanns den hemliga motståndsrörelsen, *Stay behind* som bedrev operativt samarbetade med Hennes Majestäts hemliga tjänster, bland annat med brittisk insmugglad radioutrustning på 1980-talet. *Stay behind* lades ned först på 2000-talet, under regeringen Persson.

Alla dessa svenska krigsförberedelser ihop med Nato-länderna stred mot den deklarerade politiken. Samtidigt visar jag att militären inte agerade på egen hand – utan hade politiskt stöd. Men en återkommande fras är att politikerna ”inte ville veta” eftersom det kunde kompromettera dem om något läckte ut och blev känt. Statsministrarna Fälldin och Carlsson berättar om hur Överbefälhavarna kunde agera med regeringens tysta medgivande – på så vis undveks komprometterande papper.

De som främst visste var försvarsministrarna. Enligt före försvarsministern Eric Krönmark (M) var det ”ett dubbelspel som det var ens förbannade skyldighet att klara”. Före statsministern Ingvar Carlsson (S) säger: ”Du har rätt att mörka”.

Det finns heller ingenting i mitt material som tyder på att några officerare skulle gått bakom ryggen på de centrala politikerna. Västkontakterna – även de operativa kontakterna och de operativa förberedelserna – skedde med de invigda politikernas tysta samtycke.

Det i mitt tycke problematiska var inte att dessa förberedelser skedde i nationens intresse, utan att svenska folket fördes bakom ljuset. Det är en sak att inte säga hela sanningen, men här talades osanning. Det var ett demokratiskt problem – en hel dimension av säkerhetspolitiken, västsamarbetet, inte bara förtegs utan förnekades. Samtidigt drabbades de som antydde att hotet kom från Öst eller att hjälpen kunde komma från Väst av fördömanden.

Bokens slutkapitel som behandlar 2010-talets säkerhetspolitik visar att dubbelpolitiken kring Nato fortsatt. Än idag finns skillnad mellan hur Sverige agerar mot omvärlden och vad svenska folket får veta. Även om det går att läsa om samarbetet i propositioner och skrivelser så gäller ännu utrikesminister Undéns ord från 1949, att regeringen inte skulle ”utropa detta på torgen”.

Litteraturförteckning

- Agrell, Wilhelm: *Det välorganiserade nederlaget* (Stockholm: Ordfront, 1990).
- Agrell, Wilhelm: *Den stora lögnen: Ett säkerhetspolitiskt dubbelspel i allt för många akter* (Stockholm: Ordfront, 1991).
- Agrell, Wilhelm: *Fred och fruktan: Sveriges säkerhetspolitiska historia 1918–2000* (Lund: Historiska media, 2000).
- Agrell, Wilhelm: *Svenska förintelsevapen: Utvecklingen av kemiska och nukleära stridsmedel 1928–1970* (Lund: Historiska Media, 2002).
- Aunesluoma, Juhana: *Britain, Sweden and the Cold War 1945–1954. Understanding Neutrality* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003).
- Bjereld, Ulf: *Hjalmarssonaffären: Ett politiskt drama i tre akter* (Stockholm: Nerenius & Santéus, 1997).
- Bjereld, Ulf, Johansson, Alf W. och Molin, Karl: *Sveriges säkerhet och världens fred: Svensk utrikespolitik under kalla kriget* (Stockholm: Santéus, 2008).
- Dahl, Ann-Sofie: *US Policy in the Nordic-Baltic Region: During the Cold War and After* (Stockholm: Santéus Academic Press, 2008).
- Dalsjö, Robert: *Life Line Lost: The Rise and Fall of 'Neutral' Sweden's Secret Reserve Option of Wartime Help from the West* (Stockholm: Santéus Academic Press, 2006).
- Ekecrantz, Stefan: *Hemlig utrikespolitik: Kalla kriget, utrikesnämnden och regeringen 1946–1959* (Stockholm: Santéus, 2003).
- Ekengren, Ann-Marie: *Sverige under det kalla kriget 1945–1969. En forskningsöversikt, Forskningsprogrammet Sverige under kalla kriget, Arbetsrapport nr 1* (Göteborg: Göteborgs universitet, Statsvetenskapliga institutionen, 1997).
- Ekengren, Ann-Marie: *Av hänsyn till folkrätten: Svensk erkännandepolitik 1945-1995* (Stockholm: Nerénius & Santéus, 1999).
- Gerner, Kristian: ”Konsekvenser för den svenska utrikespolitiken” i *Sovjetmyten i Sverige* (Stockholm: Timbro, 1992).
- Holmström, Mikael: *Den dolda alliansen: Sveriges hemliga NATO-förbindelser* (Stockholm: Atlantis, 2011).
- Holst, Johan Jørgen: ”Norsk -sikkerhetspolitikk i strategisk perspektiv” i *Internasjonal Politikk* (5:1966).
- Johansson, Alf W.: ”Neutralitet och modernitet. Andra världskriget och Sveriges nationella identitet” i Bo Huldts och Klaus-Richard Böhme (red): *Horisonten klarnar. 1945 – krigsslut* (Stockholm: Probus, 1995).

Mattsson, Britt-Marie: *Neutralitetens tid: Svensk utrikespolitik från världssamvete till medgörlig lagspelare* (Stockholm: Forum, 2010).

Moores, Simon: "Neutral on our side": US Policy towards Sweden during the Eisenhower Administration', *Cold War History* (April 2002).

Moores, Simon: "Neutral on our Side": *US-Swedish Military and Security Relations during the Eisenhower Administration*, Opublicerad avhandling (London: London School of Economics and Political Science, Department of International History, 2005).

Neutralitetspolitikkommissionen: *Om kriget kommit... Förberedelser för mottagande av militärt bistånd 1949–1969*, SOU 1994:11 (Stockholm: Fritzes, 1994).

Nilsson, Ann-Sofie: *Den moraliska stormakten: En studie av socialdemokratins internationella aktivism* (Stockholm: Timbro, 1991)

Nilsson, Mikael: *Tools of hegemony: Military Technology and Swedish-American Security Relations 1945–1962* (Stockholm: Santérus Academic Press, 2007).

Rosenius, Frank, Hugemark, Bo och Neretnieks, Karlis: "Vi kan inte hindra NATO från att operera på svensk mark" i *DN* 2011-05-22.

Silva, Charles: *Keep Them Strong, Keep Them Friendly: Swedish – American Relations and the Pax Americana, 1948–1952* (Stockholm: University of Stockholm, 1999).

Stridsman, Jacob: *Sverige och Koreakriget: En studie av Sveriges hållning till Koreakonflikten 1947–1953*, Skrifter från Institutionen för historiska studier 23 (Umeå: Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet 2008).

Säkerhetspolitiska utredningen: *Fred och säkerhet: Svensk säkerhetspolitik 1969–1989*, SOU 2002:108 (Stockholm: Fritzes, 2002).

Tannes, Rolf: "Integration and Screening. The two faces of Norwegian Alliance Policy, 1945–1986" i *FHFS notat* (5:1986).

Widen, Jerker: *Väktare, ombud, kritiker: Sverige i amerikanskt säkerhetstänkande 1961–1968* (Stockholm: Santérus Academic Press, 2009)

Zetterberg, Kent: "Skandinavisk samverkan: 'N-D-S-1945–1949': En studie i militärpolitiskt samarbete, strategisk analys och den säkerhetspolitiska prövningen av ett skandinaviskt försvarsförbund mellan krigsslutet och Atlantpaktens bildande" i Kent Zetterberg (red): *Hotet från öster: Tre studier om svensk säkerhetspolitik, krigsplanering och strategi i det kalla krigets första fas 1945–1958* (Stockholm: Försvarshögskolan, 1997).